Aandetroen

og

den frie Tænkning.

Af

F. Dreier.

Kjøbenhavn.

Trykt hos J. D. Qvist.

1852.

Rettelser:

S. 29 i Noten har det faaet et comisk Udseende med de „40 meget store Bind". Der er tilmed flere Udgaver i forskjelligt Format, ordnede efter forskjellige Principer, og derefter af forskjelligt Bindtal.

S. 38, 8 L. f. n. Die sozialen Bewegungen der Gegenwart, læs: Die soziale Bewegung in Belgien u. Frankreich.

Indledning.

Paa det laveste Trin af Udvikling kan Mennesket kun fastholde det Almindelige under Form af en Personification, Forbindelsen mellem Enkelthederne under Form af den enes Overmagt over den anden. Naturens Begivenheder tilskrives Magter og Væsner; Samfundets fælles Interesse, det Offenliges Interesse, kan kun varetages ved Hjælp af en overordnet Magt, der kuer Individerne, den personificerede Statstanke, Kongen, Politiet; Arbeidet kan kun fremmes ved en Klasses Herredømme over en anden Klasse, ved Capitalens Herredømme over Arbeiderne; en Tilnærmelse til en almindelig Værdimaalestok opnaaes, idet man gjør en enkelt Art Værdier, de ædle Metaller, til Mellemmand mellem alle andre, og derved til Hersker over de andre Værdier.

Betydelige Rester af denne halvbevidste, dyriske, despotiske Tilstand ere endnu tilbage; men den nuværende Opløsnings- og Gjæringstilstand forbereder et stort Skridt ud over disse Rester.

Det Almene i Naturen erkjendes at beroe paa selve Naturgjenstandenes Skiftevirkning; den guddommelige Indvirkning forsvinder.

Det Almindelige i Samfundet, det Offenlige, vil fremkomme som Resultat af de frie Samfundsmedlemmers individuelle Virksomhed og fælles Overeenskomst; Despotiet tilintetgjøres af den fri menneskelige Villie.

Arbeidet frigjør sig fra Capitalens Tryk, og tillige gjennemføres den almindelige Værdimaalestok, der ikke er afhængig af den enkelte Værdi.

Disse almindelige Opgaver er det, paa hvis Løsning Menneskeaanden i vor Tid arbeider hen af al sin Kraft, snart bevidst, snart ubevidst.

Hos os er man sig disse Opgaver endnu kun lidet bevidst. Men Tiden er aabenbart kommen til at føre Kritiken ind i vor Litteratur; thi alle tidligere litterære Partier er Døden nær af Alderdoms Svaghed.

En meget lille Litteratur gjør det vanskeligt at dele Arbeidet, saaledes som det kan skee i en større, og saaledes som det er fordeelagtigst for Grundigheden. Det er saaledes hos os kun Faa, som have draget nogen stor Nytte af de sidste Aars historiske Bevægelse, — og det fornemmelig paa Grund af de ødelæggende Grændsekjævlerier. Af disse Faa kan atter kun en ringe Brøk i længere Tid aldeles uden Løn eller endog med Opoffrelser virke for Sagen; man er for at leve næsten nødt til at sælge sig som Træl enten til Statsmagten eller til Capitalen; og dette Forhold vil først forandres, naar Sandheden og Friheden have aabnet sig et Marked hos Folket.

Heri ligger da Undskyldningen for den, som fører det kritiske Felttog ind paa flere Gebeter, end han er istand til, i Enkeltheederne at betvinge.

Den økonomiske Vanskelighed ved i vor Presse at virke for Sandheden medfører ligeledes Nødvendigheden af at indskrænke sig i Henseende til Rummet. Opgaven er, paa et givet Rum at meddele det størst mulige Antal Tanker i den muligst fordeelagtige Forbindelse og saa klart fremstillede, at et nogenlunde sundt Hoved kan følge med og udfylde det, som mangler i Udviklingen. Det er dette, som jeg atter her har forsøgt. Man maa vel tage dette i Betragtning ved at bedømme et saadant Arbeides Form.

En saaledes sammenpresset Fremstilling er meget mindre smagelig og fattelig for Folk i Almindelighed end den brede, passiarende, gemytlige, som man er vant til i de almindelige Fortællinger for Børn og barnlige Sjæle. Jeg maa derfor i Forveien belave mine mulige Læsere paa, at dette lille Skrift ikke kan læses med samme Lethed, som et morsomt Eventyr, men at man maa tænke en lille Smule ved Læsningen. Man kan jo overhovedet ligesaalidet slaae Bøgers Indhold i Hartkorn efter deres Rumfang, som man efter dette kan bedømme Legemers Vægtfylde. Et Pund Vand indtager 8 Gange saa stort et Rum som et Pund Jern; ligesaa kan et Pund aandelig Vægt være iført et meget forskjelligt Rum, og det mere vægtfyldige aandelige Product maa behandles paa en anden Maade, end det mindre vægtfyldige. Eller ligesom en Portion Havresuppe meget let passerer Legemet, medens derimod en kraftig, nærende Kjødmad gjør Fordring paa et betydeligt Fordøielsesarbeide (særdeles, hvis den er lidt raa og seig), saaledes

kræver ogsaa Fordøielsen af de aandelige Fødemidler en forskjellig Grad af Anstrængelse efter deres forskjellige Tankeholdighed.

Dette er altsaa først for en Læser af dette Skrift fornødent, at han tænker en lille Smule mere end sædvanlig, at han ikke kaster det hen, fordi det ikke er idel Spas. Men dernæst udfordres der en vis Grad af borgerligt Mod til at følge en Tankeudvikling, der er saa saare forskjellig fra „hvad der har Hævd her i Landet", som en aandrig Anmelder engang udtrykte sig, „her paa Bjerget", som han ogsaa kunde have sagt med Fader Holberg.

Ved at udgive denne sammentrængte Fremstilling, disse „Erindringsord" har jeg haabet at vække en Drøftelse, hvorunder de enkelte Puncter kunde nøiere udvikles. Denne indtræder vel ikke strax; thi Theologien holder meest af at lade slige Angreb døe af sig selv, gaae ubemærkede hen (det vil da sige, naar den er berøvet sine to Hænder, Politi og Censur); og man kan ikke vente Understøttelse af et eneste Pressens Organ. Men i Længden gaaer det ikke med den tause Foragt.

Naar denne Drøftelse er kommen i Gang, haaber jeg at see fremtræde saadanne Rækker af særligere Kritiker, hvortil her bestandig henpeges.

Disse føre umiddelbart over i en ny, deels strængere videnskabelig, deels mere populær encyclopædisk Virksomhed, som jeg anseer for en af Tidens videnskabelige Hovedopgaver.

Af Hovedretninger vil jeg nævne nogle enkelte.

Den sædvanlige Fremstilling af Naturvidenskabens Grundbegreber indeholde noget Uklart, som ligefrem er en Arv fra Theologien, nemlig Modsætningen mellem Materie og Kraft som selvstændige Væsner, Læren om Lovene, som noget Høiere, som guddommelige Forordninger og Rescripter, hvorefter Naturens Gang haver sig allerunderdanigst at rette. Det er paa dette Grundlag at de fromladne Naturforskere opføre de naturphilosophiske Systemer, blandt hvilke vor berømte Ørsteds i den nyeste Tid har vundet en betydelig Udbredelse.

Selv i de enkelte Naturvidenskaber ere mangfoldige mystiske Rester at fjærne. Fornemmelig er dette Tilfældet i Læren om Mennesket.

Modsætningen mellem Sjæl og Legeme fjærnes, og hele Læren om Mennesket faaer derved et andet Udseende. Mennesket som den jordiske Udviklings foreløbig sidste og, om man vil, høieste Product, er noget ganske Andet, end det af Gud umiddelbart skabte og med en stor Mængde uopslidelige Leveregler forsynede Menneske, som Theologien phantaserer over.

Allerede i Læren om de reent physiske Virksomheder i den menneskelige Organisme har Kritiken en stor Mængde mystiske Begreber at nedbryde. End mere er dette Tilfældet i Læren om Bevidsthedslivet, i Psychologien, hvor de urimeligste Theorier kjæmpe om Herredømmet, i Historien og Philosophien. Her er da Opgaven atter kritisk at opløse Theorierne, at tilintetgjøre de mangfoldige mystiske Begreber, som anvendes til at fordunkle vor Uvidenhed, og saaledes at bane Veien for Erfaringsvidenskaben ogsaa paa dette Omraade. Historien vil istedetfor en skinhellig, løgnagtig Roman blive den sandfærdige Historie om Menneskeslægtens Udvikling ud af Autoritetstroen, Religionen, Despotiet og Kastevæsenet henimod den fri Tænkning og det fri Samfundsliv; istedetfor en Historie om Grændsekrige, om Konger og Generaler, hvilke Sager ansees for det eneste Vigtige og evig Gyldige, vil man faae Historien om Menneskeslægtens Udvikling ud af den til den enkelte Jordklump bundne, vornede Tilstand, ud af de tilfældige nationale, religiøse, politiske Begrændsninger hen imod den fri Bevægelighed, om de mange smaa historiske Bækkes Sammenflyden i den ene store, med mægtig Kraft frembrusende Culturstrøm.

Philosophiens og Theologiens Historie vil saaledes fra det kritiske, paa den exacte Videnskabelighed hvilende Standpunct tage sig heelt anderledes ud, end efter den sædvanlige Fremstilling, hvor man selv befinder sig midt i den religiøse Vaklen og Begrebsforvirring, som fra et overordnet Stade skulde overskues og fremstilles.

I Sprogvidenskaben er det Samme Tilfældet. Menneskets Herredømme over Sproget er at gjennemføre gjennem en Kritik af Læren om Sprogets Hellighed og Uantastelighed; og derved vil Veien aabnes for en bevidst sproglig Reformvirksomhed.

I Samfundslivets Opgaver viser sig ret tydelig Modsætningen mellem den gamle, feige Betragtningsmaade, hvorefter Mennesket troende skal bøie sig under de nedarvede Former, der ere Forsynets Værk, og den fri, revolutionære Anskuelse, hvorefter Mennesket er Herre over sit Livs Ordning og hverken har at frygte Gud eller Fanden; mellem den gamle Formaning til at taale dette Livs Elendighed for at vinde det bedre Liv, og den revolutionære Fordring om en fornuftig, fremadskridende Ordning af dette Liv, der er vort første og sidste.

En overordenlig interessant Opgave er Fremstillingen af de religiøse Forvildelser, af de religiøse Lærdommes Forhold til de øvrige forvirrede Lærdomme og Opdragelsesindflydelser, saavel i Barndommen som i de senere Livsafsnit. Netop Op=

dragelseslæren og Opdragelseskunsten ville tage et mærkværdigt Opsving, naar først den ødelæggende theologiske Dressur er overvunden.

Som Hovedretninger i Skildringen af Theologiens og Folkeovertroens Virkninger ville vi udhæve: 1) deres fjendtlige Forhold til Videnskaben; 2) deres fjendtlige Forhold til Menneskekjærlighed. Mennesket er Intet i Forhold til det Hellige; at knuse tusinder af Mennesker for at behage Guden hører med til Religionens Væsen, og Christendommen har ikke staaet tilbage i denne Henseende (Kjætterforfølgelser, Autodafeer, Religionskrige). 3) Den religiøse Andagts nøie Forbindelse med unaturlig, overspændt Vellyst og vellystig Grusomhed, dens Fjendtlighed mod Sædelligheden. Det naturlige og sædelige Kjønsliv er Christendommen en Gru, en Synd; Præster, Munke og Nonner, der have viet sig til Herren, ere Christendommens Ypperste. Og netop disse Kydskhedslaug have altid frembudt de modbydeligste Exempler paa Løsagtighed og unaturlige Laster. Man husker maaskee den rædselsfulde Historie med Broder Levtade (1847), Voldtægt og Mord i et Kloster; og af lignende Historier er den klassiske Christendoms, Katholicismens, Præstekrønike opfyldt. Men det er ikke saa absolut anderledes i protestantiske Lande, endskjøndt der vistnok er en Gradsforskjel. Blandt Andet mærkes Muckerne, et pietistisk Parti i Preussen i Slutningen af Trediverne, med de meest utrolig uteerlige Ceremonier. De religiøse Epidemier i Middelalderen og i den allernyeste Tid Læseriet i Sverrig, den religiøse Landsfarsot i Finmarken 1851 frembyde lignende Exempler; den ægteste andægtige og hellige Sect i vor Tid, Mormonerne, udmærker sig i Nordamerika ligeledes ved Løsagtighed; protestantiske Landes Geistligheder ere i Reglen ikke altfor vel berygtede; gamle udsvævende Fruentimmers Hellighed er bleven til et Ordsprog; den theologiske Dressur, mod den manglende legemlige og videnskabelige Uddannelse i Barndommen, som den medfører, er en Hovedgrund til de Laster, som i den halvvoxne Alder ere saa almindelige. Physiologen Valentin regner ligefrem Andagten for en Vellysten nærstaaende Fornemmelse. Her kan endnu mærkes Pigebørns Forlibelse i Religionslæreren eller i Præsten, som confirmerer dem.

4) Den theologiske Phantaseren og Stemningsusikkerhed i dens Overgang fra den jævnt forvirrede Middeltilstand til erklæret Sindssvaghed, religiøst Vanvid, saaledes som det, ofte ved Medvirkning af de theologiske Laster, fremtræder i saa overordenlig hyppige Exempler.

I det Hele taget er i en overordentlig stor Mængde af Sindssygdomme, maaskee i de allerfleste, paa den ene Side den religiøse Begrebsforvirring og paa den anden Side den Stemningsusikkerhed, den Vaklen mellem Haab og Frygt, Angst, himmelsk Fryd, Andagt og Anger, som Religionen fordrer og bidrager til at fremkalde, en væsentlig medvirkende Aarsag.

Enhver, som har levet meget blandt Mennesker og havt Leilighed til at kaste et Blik ind i deres Bevidstheds inderste Lønkammer, vil kjende den Forvirring og Usikkerhed, som netop de religiøse Bevægelser vedligeholde, han vil kjende mange Tilfælde, hvor iøvrigt udmærket begavede Mennesker ere gaaede til Grunde, fornemmelig ved de theologiske Stemningers og Reflexioners og Lasters Indflydelse; disse Onder ere smitsomme og epidemiske, de forplantes gjennem Tidens paa den ene Side sandselig overspændende, paa den anden religiøst opskruende Litteratur, de følge med Tidens hele forvirrede Opdragelse og Liv. Naar man kaster et Blik paa et Par Aars Studenterlister og forfølger Individernes senere Liv, optæller Antallet af Selvmord, Sindssvaghed, Forfaldenhed, fremkaldte deels ved de her angivne Aarsager og hvad dertil nøie knytter sig, deels ved økonomiske Ulykker, saa skal man i Sandhed føle det Fjantede i de Smaainteresser, Mindesmærker, Studenterbygninger odl., hvilke man udbasuner som Tidens høieste Fordringer, medens Mangfoldige selv i de heldigst stillede Klasser i Samfundet forkomme i Sindsforvirring, Last og Nød.

5) Som Modstykke til denne Række af Undersøgelser frembyder sig en anden, hvis Gjenstand er den normale geistlige Nederdrægtighed, som det bestaaende Samfund nødvendig medfører. Et vist Antal Individer skal og maa anbringes i disse gode Embeder; men det er umuligt at opdrive et saa stort Antal grundig troende aandelige Krøblinger, og det største Antal er derfor, om end naturligviis ikke paa det Klare i religiøs Henseende, saa dog meget langt fra at troe efter Skriftens sande Bogstav. Hykleriet er et nødvendigt theologisk Phænomen.

Her vil jeg tilføie nogle Bemærkninger, som ligesaa godt kunde have staaet paa sit Sted i selve Skriftet. Saavidt man af den forvirrede Fremstilling, som de christelige Grundskrifter indeholde, kan see, var for Christus Hovedsagen den sociale Retfærdighed, Tilintetgjørelse af Troen paa de Uslingers guddommelige Fuldmagt, som udplyndrede og undertrykkede Folket. Mod Capitalens Udsugelse var han afgjort fjendsk. Alle Mennesker ere væsenligen lige. Den Rige skulde give alt sit Gods til de Fattige, det var vanskeligere for en Rig at

komme i Himmerig, end for et Toug at gaae igjennem et Naaleøie; Christus dreo Kjøbmændene ud af Tempelforhallen, de Tiders Børs, som han titulerede en Røverkule; han omgav sig med Folk af Arbeiderstanden og opdrog dem til Folkets Lærere; „tjener hverandre indbyrdes", „hvo, som ikke vil arbeide, han skal heller ikke æde". De første Christne levede i et communistisk Samfund; Kirkefædrene tordnede bestandig imod Aageren, mod Renten overhovedet. Mod Præstekasten var Christus om muligt endnu mere fjendsk; han benævnede Præsterne næsten aldrig anderledes end Dientjenere, Hyklere, som paalægge Andre tunge Byrder, men selv ikke løfte dem med en Finger, deres affecterede og skinhellige Veltalenhed var Gjenstand for hans idelige Angreb; han hadede denne Ogleæt, og det med Rette. Han vilde ingen udvortes Gudstjeneste, han vilde ingen Præster have, men kun Folkelærere. Man sammenligne hermed vor Tids affindige theologiske Bestræbelser!

Mange af Christi sædelige Forskrifter indeholde Idealer for menneskeligt Samliv, saaledes Kjærlighedsbudet, Gjensidighedsloven (gjør ei mod Andre, hvad Du ei vil, at Andre skulle gjøre mod Dig); men de økonomiske Forholds Ordning, den altomfattende Assurance er en nødvendig Betingelse for, at Retfærdighed og derved Venskabelighed kan herske mellem Menneskene. At formane Mennesker, der concurrere paa Liv og Død, af hvilke den Enes Død er den Andens Brød, til Kjærlighed osv., er en ægte theologisk Taabelighed, eller vel oftest reent Hykleri. Som bemærket var ogsaa den communistiske Samfundstilstand, en mindre heldig Form af Assurancen, hos de første Christne Forudsætning for det kjærlige Sind.

Jødedommen var en nationalistisk Religion; Jehova var kun Jødernes Fader. Christus derimod prædikede Lighed og Broderskab blandt alle Mennesker. Og dog have vi for en stor Deel vore gevaltige Bibelhusarer (Grundtvig, Monrad, Hammerich) at takke for den slesvigske Krig! —

Først senere indsnege sig efterhaanden alle de gamle hedenske og jødiske Ceremonier, det skjændige Præstetyranni, ved Hjelp af de hedenske og jødiske Præster, som for et Syns Skyld antoge Christendommen. Naar man kalder disse Ting christelige, da er det aldeles uegenlig, forsaavidt som Christus selv afskyede de udvortes Kunster og Præstehovmodet.

Det er i Sandhed modbydeligt at høre aldeles blaserede, reactionære Subjecter gjøre sig til af deres ægte Christelighed og gerere sig som Christi Efterfølgere paa samme Tid, som de spotte „Udvorteshedens Spektakel", spotte alle praktiske Forsøg

paa at oplyse og forædle Folket, haane Agitationen, hvori netop Christus var Mester, han, som ikke skyede paa Gader og Torve at tale til den menige Mand og at belære ham om de herskende Klassers Nederdrægtighed og den nedarvede Ceremonitjenestes Unyttighed. Og netop disse Mennesker holde af al Magt paa „Udvorteshedens Spektakel", den ydre Gudstjeneste odl.!

Det er Folkepartierne, de sociale Fremskridtspartier, som forholde sig til Nutidens Despoter og Klerke omtrent som de første Christne til Datidens, det er dem, som forfølges og lide for Sandheden, som ogsaa henholde sig til det Sande i Christi Lære, medens Præsterne og de andre Procuratorer for Aageren og Despotiet fremhæve de Feigheds- og Resignationssætninger, som findes indblandede i denne.

6) Hertil slutter sig en Fremstilling af Theologiens fjendtlige Forhold til Menneskets Frihed og til den sociale Reform. De sidste Aars Historie kunne give udmærkede Bidrag. Præsterne have overalt været forrest i Kampen mod Friheden og Reformen. De raabe paa Eiendommen under deres Forsvar for en Tilstand, hvor Folkets Masse er uden Eiendom, ja hvor den egenlig selv er de enkelte Begunstigedes Eiendom, paa Religionen, uagtet det Sande i Religionen, Sædelæren, netop trædes under Fødder af dem og deres, medens Folkets Stræben gaaer ud paa at gjennemføre den, paa Familien, medens under nærværende Forhold Ægteskabet er en Forbrydelse af de Fattige, for hvilken de straffes haardt, medens selve Præsterne og de Rige og Mægtige paa det Skjændigste misbruge Folkets Kvinders Nød og hæve sig over ethvert Familiehensyn, kjøbe og sælge Koner og Maitresser, holde Haremer af livegne, tjenende Fruentimmer osv.

Den franske og tydske Litteratur yde udmærkede Hjælpemidler i alle disse Henseender og jeg har tildeels henviist til dem; vor Presse vil kunne drage fortrinlig Nytte deraf.

Det er hos os netop i dette Dieblik enhver ærlig Fremskridtsmands Pligt at arbeide af yderste Evne paa at ødelægge Theologien her hjemme; thi her er et af de meget faa Steder, hvor en Art Pressefrihed bestaaer. De latterlige Indskrænkninger, som ere blevne tilbage, vil man vel neppe vove at anvende mod Pressen, hvis ikke denne ved sin Feighed giver Bureaukratiet Mod. Saaledes hedder det jo rigtignok, at man ikke maa „spotte" noget i Landet anerkjendt Religionssamfund — man tænke sig, ikke engang de Hellige eller Mormonerne! Det er i Sandhed en ubetalelig Bestemmelse; hvor er den juridiske Grændse mellem Spot og indtrængende, slaaende

Fremstilling? En ægte fanatisktroende Ret vil kunne bringe enhver saadan ind under Begrebet Spot. Den eneste competente Domstol vilde være en Jury. sammensat af ligemange Troende og Atheister. Og hvor er saa Retfærdigheden, Ligheden for Loven, naar Theologien har Lov til at spotte den frie Tænkning, men denne ikke til at spotte hiin? En Folkerepræsentation, som den hidtilværende danske, er rigtignok en ynkelig Anstalt.

Men Theologien maa gjerne spotte; vi give den herved fri Tilladelse dertil. Vi kunne derimod saa godt begribe, at den selv ikke gjerne vil være Gjenstand for Spot; thi hvilke Comedier vilde man kunne lave, hvilken uhyre Mark er der for Parodien, for Latteren overhovedet! Denne ubetalelige, smørrede Declamation, denne idelige Gjentagelse af de samme intetsigende Phraser, dette overstadige Hykleri, hvor latterlige ere de ikke i vore oplyste Tider! Der hører neppe stor Dumdristighed til at sige, at vi snart skulle see Folkene lee Præster og Professorer og andre Phrasemagere ud af deres Roller. Latteren er et mægtigt Vaaben, og vi skulle see, hvo der leer sidst, hvo der leer bedst.

Tiden er meget beleilig til en Feide mod Theologien. Præstekasten nyder ikke nogen særdeles stor Anseelse hos Folket. I Kjøbenhavn have visse bestemte Præsters personlige Egenskaber bidraget paa det Ynkeligste hertil; tildeels er dette overalt Tilfældet. Men overhovedet veed man alifor godt, at Troen kun er en reen Biting, at derimod det behagelige Levnet er Hovedsagen; Modsigelsen mellem den smørrede Præsteveltalenhed og det verdslige Levnet er meget haandgribelig.

Den overspændte Pietisme, som herskede under Christian den Ottende, med dens Kjætterfølgelser og Helligdagsanordninger bidroge meget til at gjøre Kasten forhadt. Den oprørende Modstræben mod de simpleste Humanitetsfordringer fra Skolelærernes Side (Provstekasten), den haardnakkede Ligegyldighed mod Folkeundervisningens Fremme og Skolestandens Ophjælp, den skandaløse Nepotisme — det oplystes bl. A., at Sjællands Bispestol i Aarhundreder er saagodtsom gaaet i Arv — slutte sig dertil. Og heldigviis viste de liberale Mythologer, Monrad og Madvig sig i de fleste Spørgsmaal at være besjælede af aldeles den samme Aand. — Agitationen mod Spandets Lovforslag, hvorved Præsterne prostituerede sig saa grundig, hvor de saa skammelig misbrugte Folkets Uvidenhed, hvor de blandt Andet bildte Folk ind, at det gik ud paa at forbyde Kirkevielsen, ja vel endog paa at

afskaffe Religionen, gjorde ogsaa i Længden god Virkning i Henseende til Ødelæggelse af Præsternes Anseelse.

Den Omstændighed, at Folkekirkens Medlemmer ere tvungne til at underkaste sig theologiske Individers Indblanding i deres Ægteskabsanliggender og en Mængde latterlige Ceremonier, medens Secterne ere frie derfor, vil ganske vist ogsaa bidrage godt til Kirkens Fald.

Endelig staaer Synodesagen som en glimrende Prostitution for Kleresiet. Efter at have faaet de fornødne Tærepenge bevilgede af Thingene, dog alene for den rare Madvigs Skyld, have de arme Sjælehyrder aldeles ikke kunnet blive enige om, hvorledes den hele Farce skal spilles, og hvo, der skal overtage Rollerne, om Faarene i Hjorden skulle tages med paa Raad angaaende den afklippedeUlds Anvendelse, eller om Hyrderne skulle have fuld Raadighed over denne osv. Desværre er vor Presse saa fortabt i formelle Intetheder, at Tidens virkelige Indhold og Bevægelser aldeles undgaae deres Opmærksomhed; Folket kjender derfor ikke ret de udmærkede Mirakelmænds Bedrifter.

I reent videnskabelig Henseende virkede den tydske Kritik betydeligt, men blev senere overdøvet af de nationale Skraal. Den kierkegaardske Retning bidrog Sit til at tilintetgjøre de hegelske Mediationsgøglerier og reducere Spørgsmaalene til Modsætningen mellem den absurde Tro og Erkjendelsen. Efterat M. Eirikson havde angreben Martensen, uden at opnaae synderligt Svar og M. Steenstrup ved et fra strengt videnskabeligt Standpunct ført voldsomt Indhug (1848) havde tilføiet Høitheologernes Anseelse et betydeligt Skaar, begyndte S. Kierkegaards Hale, R. Nielsen og Stilling contra Martensen, Scharling osv. den varme Strid om Forholdet mellem Tro og Viden, hvor Fleertallet af Theologerne syntes at helde til den forsaavidt aldeles rigtige Anskuelse, at Troen er absolut modsat Viden, at Troen er en reen Absurditet, en reen Urimelighed; — naar dette er anerkjendt, ville kun meget enkelte aldeles theologiske Personer kunne holde paa Troen. — Den ørstedske Naturreligions Udbredelse og Biskop Mynsters og Andres forulykkede Polemik derimod, Fischers Arbeide om Auctoritetstro og Videnskab, have fra en anden Side skudt til Præsteanseelsens heldende Vogn.

Kun for et Syns Skyld, for Kokketteris Skyld, for Orgelmusikkens Skyld, besøger Ungdommen i Reglen Kirkerne. Forgjæves anstrenge Præsterne sig i de forskjelligste Retninger; den virkelige Andagt er kun meget ringe. Ved at gjenopreise Svovlpølen, de evige Helvedsstraffe og lignende Ting, som

kunne kradse, have enkelte yngre Mænd med noget Held forsøgt at gjøre Virkning paa enkelte gamle Stakler i visse Kredse; men et videre Marked har denne Veltalenhedsretning endnu ikke opnaaet. Stemningen blandt Ungdommen er saadan, at en Præst ubetinget betragtes som en comisk Figur, selv naar han ikke taler om Svovlpøle. At præke = at vaase. Den Tid er ikke fjern, da det vil gaae med Præsterne som med de romerske Augurer; naar de mødes i deres sorte Kutter og Pibekraver — o smagfulde Mondur! — ville de ikke kunne bare sig for at lee ad hinanden.

Ikke sjældent hører man theologiske Candidater yttre heftig Brynde efter at faae Præstekald, før Klerkeherredømmet springer i Luften, for da at faae Pension. Og deres Frygt for at komme for sildig er maaskee ikke aldeles ugrundet.

Paa de fleste Steder i Europa aftager de theologiske Studerendes Antal; saaledes ogsaa her, hvor derimod Juristernes og Medicinernes er tiltaget stærkt i de senere Aar, tildeels paa Grund af de politiske Forhold (Underlægedømmet, de slesvigske Juristkald).

Under denne Protestantismens Svaghed er det intet Under, at Jesuitismen reiser Hovedet. Et theologisk opvakt Sind maa tiltales langt mere ved denne conseqvente Trældomsaand end ved Protestantismens kummerlige Halvhed. „Dannevirke“, Dannerpoesiens og Grundtvigtroens sidste Tilflugt, yttrede sig nylig i lignende Retning, hvorudover Sognepaven Hr. Jephta Fibiger belagde ham med Kirkens Band; man mærker saa tydelig Kleresiets Lyst til at oprette en geistlig Censur.

Ogsaa hos os har Katholskheden begyndt at give Livstegn; man taler endog om Oprettelse af et Jesuitseminarium; og, da Folket er fattigt og Jesuiterne have fuldt op af let erhvervede Penge, saa vilde det sikkert ikke mangle paa Proselyter. Den christelige Velgjørenhed, dette oprørende Hykleri, er overhovedet et af de farligste Vaaben mod Folkets sunde Sands.

Den erhvervede Religionsfrihed har paa flere Maader skadet Præsterne. Navnlig begynde Folk at trykke sig betydelig ved at erlægge Præstepenge. For Folkets Masse maa det i vor Tid digtede mormoniske Evangelium og dets lykkelige Udbredelse betage det ældgamle Evangelium en stor Deel af dets Ærværdighed og Paalidelighed; for Folk i Almindelighed er det endnu ikke en gammel og bekjendt Sag, at det er overordenlig let at lave Evangelier og skaffe sig et betydeligt Tilhæng.

Den svare Angst, hvormed de geistlige Horder have seet den Smule Mormonisme anstige, betegner tilstrækkelig deres fuldstændige Mistvivl om at kunne magte Folkebevidstheden.

Og hvorledes skal det saa blive, naar nu Kirken tilmed bliver hærjet af svedenborgianske Propheter?

Den hæderlige Veteran Dampes Forening „for Sandhed i Religionen", det naturligviis strandede Forsøg paa at danne en Forening „for tænkende Christne" (de Christne give sig ikke af med at tænke), flere antitheologiske Foredrag i private Foreninger, vidne om det aandelige Røre, som begynder at indtræde, og ere at betragte som Tilløb til en Ødelæggelse af Præstevæsnet.

Den fuldstændige Adskillelse af Kirken og Staten, den ogsaa i økonomisk Henseende urimelige Tiendes Afskaffelse, Menighedernes fri Raadighed til at lønne Præster, Bisper, Paver, aldeles efter Behag, det er Alt, hvad der udfordres til Theologiens Ødelæggelse, det er dette, som vi allerede vilde have været i Besiddelse af, hvis vi ikke havde haft en saa svag og doctrinær Folkerepræsentation.

Forsaavidt som man ikke ønsker at benytte Sjælehyrde-laugets Røgt og Pleie, bør Skolens Budget modtage en til-svarende Forøgelse, dog fordeelt efter rigtigere Grundsætninger end Tienden.

To Omstændigheder bidrage endnu til at støtte Religionen. For det første har denne endnu Privilegium paa at anvende visse Hovedafdelinger af Kunsten i sin Tjeneste (den religiøse Malerkunst, Billedhuggerkunst, Musik), og Kunstbegeistringen, der hos eensidig udviklede Mennesker ofte stiger til Kunstraseri, understøtter saaledes den ydre Gudstjeneste, ofte uden For-bindelse med Tro paa Læresætningerne. Dette bevirker ofte en Helden til Katholicismen og det netop hos Kunstnere. Küchlers Exempel er bekjendt nok og flere Kunstnere skulle have lignende Tilbøieligheder. Men den dannende Kunst bærer netop paa de mythologiske Levninger, paa de vingede Væsner, Sky-vandrerne, paa denne hele Eensidighed, som paa en Lænke, der i høi Grad hemmer den fri Bevægelse og den Sammensmelten med Videnskaben og Livet, som er et Hovedformaal for Nutidens Kunst; Musikens Virkning er ikke nødvendig betinget ved noget religiøst Begrebsindhold. Saaledes kan Kunsten da kun vinde ved Theologiens Død. Det større Marked, som et oplyst Folk afgiver for Kunstens Værker, fortjener særlig at fremhæves; en Kunstens Propaganda blandt Folket og det netop ved Hjælp af Mythologiens Apparat (Kirker osv.) vil blive at foretage.

Af langt almindeligere Indflydelse er den økonomiske For-virring og Uretfærdighed. De herskende Klasser, som med Urette tro, at den sociale Reform gaaer ud paa at plyndre dem, medens den gaaer ud paa at gjøre Alle velhavende og

sikkrede, bruge Religionen som Beskytter af Aageren og Uretfærdigheden; Præsteskabet er i et dygtig udviklet Bourgeoisland et ligesaa vigtigt Tjenerskab for Pengearistokratiet mod de Trællende, som Embedsstanden og Politiet. Dette er i Nutiden den væsenligste Betydning af alle disse Parodier paa social Reform, disse Bespiisningsanstalter, Magdalenestiftelser, Maadeholdsforeninger, Fængselsselskaber, Understøttelsesforeninger. Selve Borgermændene troe ikke stort paa det hele religiøse Væsen; men „den menige Mand maa have Religion", for at trælle uden at knye. — De mindre og derved fastere Religionssamfund, f. Ex. Jødernes, ere snart uden al religiøs Betydning, medens de saavel af Vantroe som af Rettroende opretholdes som økonomiske Frimurerier. Mormonismen er en Tilflugt for fattige Sjæle, der ønske at komme gratis til Nordamerika. Slige tilfældige, uden principielle Hensyn oprettede Frimurerier træde i et barbarisk og forvirret Samfund istedetfor den altomfattende Assurance og den sociale Retfærdighed. Naar dennes Mulighed er indseet, har Religionen mistet sin sidste Hovedstøtte.

Saaledes er det da ogsaa for Præsterne Hovedsagen at have et godt Udkomme, om man end i Skrift og Tale fremhykler en overordenlig Begeistring for det Høiere. Vi haabe derfor at afvæbne den store Masse af Præsters Had mod Oplysning og Reform ved at erklære, at det aldeles ikke er Revolutionens Formaal at ihjelslaae eller udhungre dem og lignende Subjecter, men kun at gjøre dem uskadelige, at give dem en for dem selv og Samfundet nyttig Beskjæftigelse, og saa betrygge dem som ethvert andet Medlem af Samfundet. Naar Videnskaben og den fredelige Revolution seirer, saa ville Dhrr. Præster efter deres forskjellige indre og ydre Dygtigheder kunne opnaae Ansættelse i mange forskjellige Stillinger. Hvor fortrinlige Skuespillere vilde ikke adskillige Præster kunne afgive? Hvor inderlig en Begeistring for en Hesteprangers eller Kornhandlers Bedrift boer ikke i mangen Præstesjæl? Og slige Bestillinger (dog uden Udsugelse eller Bedrageri) ville vel altid blive nødvendige. Som Landbrugsforstandere, communale Bogholdere og Regnskabsførere ville adskillige Præster kunne faae Plads, ja enkelte vel endog i Pressen eller som Folkets Lærere.

Man tænke sig, hvilket uhyre Opsving Folkets Oplysning vil tage, naar Kirkens Formue er gaaet over til Folkeskolen, til de communale Skoler og Opdragelsesanstalter, til de Læreskole, som skulle vedligeholde og fortsætte den vorne Befolknings Dannelse, til Bibliotheker, Musæer for Videnskab og Kunst, til musikalske Dannelsesmidler. Til alle saadanne Brug ville da

Kirkerne kunne anvendes, istedetfor som nu at tjene til Skuepladser for elendige, fortærskede Phraser. Til Bibliotheker og Læresale, Concertsale, Musæer, Skuespilhuse ville de være udmærkede.

Paa Lærere vil der ikke være Mangel; de store Stæder myldre af brødløse Studenter, Litterater, Kunstnere, Embedsaspiranter, som paa Liv og Død rivalisere om Stipendier, Gratialer, litterært Sjou, Informationer, Embeder, og som for en stor Deel gaae til Grunde i økonomisk og sædelig Elendighed, medens de, om de havde en sikker og anstændig lønnet Virksomhed, vilde kunne gjøre udmærket Nytte. En radical Reform af det offenlige Skole-, Seminarie- og Universitetsvæsen vil dernæst tillade en hurtig og rigelig Rekrutering af alle Lærerstandens Klasser.

Det er som sædvanlig især den fri Videnskabs, Erfaringsvidenskabens Mænd, af hvem man maa vente Understøttelse*), Hvis de gamle, berømte vilde være med os, da var Sagen nu saa meget let; men de ere altfor indgaaede med Præster, Bureaukrater, Capitalister. De Yngre, som endnu ikke ere fastgroede i Philisteriet, dem tilkommer det at gaae foran; og deres Kraft er mere end tilstrækkelig, naar kun deres Mod er det.

Den fri Videnskabs Mænd og Arbeiderne skulle i Forening udføre Stormen mod den gamle Slendrian, da er Seiren os vis, da skal den synke i Gruus og et herligt, frit Liv reise sig i dens Sted.

---

*) Dannelsen af et Forbund i dette Øiemed er saameget des vigtigere, som Reactionen ikke er ledig. For nylig ere atter to reactionære Folkeskriftsselskaber dannede, et Bibelselskab og et Selskab for Røverhistoriers Udbredelse i Slesvig.

Ifølge de nyeste og bedste Begrebsbestemmelser er den christelige Tro en inderlig Forvisning om noget Absurd, noget Selvmodsigende. Jo klarere et Menneskes Forstand synes at indsee Umuligheden af de christelige Sætningers Sandhed, desto christeligere er det, om Mennesket alligevel fastholder Troen; jo mere man derimod med Forstanden antager Sætningerne for sande, desto mindre christelig er Ens Tro. Saaledes kan da Kritiken kun gavne Troen; thi de i Sandhed troende Christne ville ved den maaskee tabe den sidste Tilbøielighed til med Tanken at begribe Christendommen, deres Tro vil saaledes blive endnu fastere og inderligere; de kun med Forstanden formenende, ikke med den absurde Forvisnings Inderlighed troende saakaldte Christne, ville have Valget imellem ved Lidenskabens Spændkraft, ved det halsbrækkende Spring at slynge sig op i den absurde Tro, eller ogsaa aabent at slaae sig paa Tankens, paa Vantroens Side; i begge Tilfælde kan den sande Christendom kun vinde ved Forandringen. Thi ikke Antallet af Christne af Navn, men Troens Inderlighed

hos de Christne, som troe i Aand og Sandhed, er Christendommens Styrke og Stolthed.

Menneskelig talt, saa kan Kritiken aldrig smigre sig med Haabet om at udrydde Overtroen hos de allerede i denne vel Indøvede. En Almuesmand, der er opvoret og oplært i den Tro, at Snogene stikke med Braaden (Tungen), at Rottehaler og Skrubtudser ere forgiftige, at der skal døe Nogen, naar Uglen tuder, at det spøger paa Kirkegaarden om Natten, han lader sig vissselig ikke ved Fornuftgrunde eller videnskabelig Kritik bringe til en rigtigere Anskuelse; han lever i den inderlige Tro i Kraft af Vanen, og tildeels vil han holde paa denne Tro imod sin Forstands Vidnesbyrd, om man formaaer at bringe den i Bevægelse; han troer da i Kraft af det Absurde. Saaledes ogsaa med de reent religiøse Forestillinger; naar en iøvrigt lidet uddannet Bevidsthed er vel indøvet i Forestillingen om Verden som et Marionettheater, hvis Traade styres af en stor, gammel Mand med hvidt Skjæg, som aldrig sees paa Skuepladsen, men altid holder sig bag ved, under eller over, — naar den er vænnet til at forbinde alle Begreber om Verdensbegivenhedernes Sammenhæng med denne Forestilling, saa vil der i Reglen ikke ved nogensomhelst Kritik kunne udrettes Noget mod disse Bevidsthedsvaner.

Til at gjennemgaae den kritiske Tankeudvikling udfordres der en ikke altfor stærk Gjennembresseerthed og en ret dygtig Tænkeevne; men disse Betingelser findes da ogsaa hist og her.

Som Indledning til Fremstillingen af de religiøse Forestillingers Forhold til Tænkningen, til Videnskaben, ville vi forudskikke nogle Bemærkninger om dennes Grundlag og Udvikling.

Sandsningen er Grundlaget for al Tænkning, dette er for Øieblikket en uigjendrivelig Sandhed. Selv de Retninger af Videnskaben, som synes at staae Sandsningen fjærnest, have møisommelig arbeidet sig op igjennem Erfaring, Jagttagelse, Forsøg, Abstraction, kortsagt, gjennem den hele „inductive" Proces; saaledes endog Mathematiken (see f. Ex. Mills inductive Logik). Enhver Paastand om medfødte Ideer eller om en af al Erfaring uafhængig Videnskab, der skulde staae i en absolut Modsætning til Erfaringsvidenskaben og dens Tænkning, er aldeles umotiveret.

Sandseindtrykkene, hvorfra vi altsaa gaae ud, efterlade Rester i Bevidstheden, Sandsebilleder, der senere gjentage sig uden umiddelbar Forbindelse med Sandsningen, først mere tilfældigt, ubevidst, uvilkaarlig, siden i nøiere Forbindelse med den sig udviklende Tænkning og Villie (Forestillinger). Synsforestillingen f. Ex. af et bestemt Træ knyttes nu efterhaanden til de andre i Forbindelse dermed modtagne Sandseforestillinger, f. Ex. til Forestillingen om dets Overflades Ruhed, om den Tone, som det giver, naar man slaaer paa det o. s. v.; denne Forbindelse af de enkelte Sandseforestillinger udgjør vor foreløbige Forestilling om Tingen, her altsaa om Træet.

forskjellige Tingsforestillinger sammenlignes nu, og inddeles efter deres meest haandgribelige Lighed eller Ulighed i forskjellige Klasser; Forestillingen om det ene Træ sammenlignes med Forestillingen om det andet, og findes at ligne denne meget; først da opstaaer den Almeenforestilling, der udtales i Artsnavnet „Træ"; saaledes med Steen, Jord, Vand o. s. v.

Man gaaer nu videre, idet man nøiere undersøger og beskriver de forskjellige Gjenstande; man vinder Begrebet om Udstrækning og Afstand, altsaa Rumsbegrebet; man løfter paa Gjenstandene, og veier dem tildeels i Haanden, og erhverver sig saaledes Begrebet Tyngde; paa lignende Maade opstaaer Begreberne Varme og Kulde, Lys og Mørke, Farve.

Fleerhedens Begreb opstaaer ved Betragtningen af de forskjellige Gjenstande af samme Navn; Fingrene ere Udgangspunctet for Talbegrebet og Redskabet til dettes videre Anvendelse; at tælle paa Fingrene er endnu en almindelig Skik og Titalssystemet har aabenbart sin Oprindelse fra de ti Fingre.

Modsætningen mellem Nat og Dag førte til Begrebet Tid.

Jagttagelse af samme Gjenstands Ydre i forskjellige Momenter førte til Begrebet Forandring, Jagttagelser af forskjellige Gjenstandes successive Stilling til hverandre til Begrebet Bevægelse.

Tingsforestillingerne havde man allerede saa temmelig afsluttet og befæstet, inden de fleste af disse forskjellige

almindelige Bestemmelser udvikledes. Disse vare af almindelig Natur, ɔ: de anvendtes paa forskjellig benævnede Tingsforestillinger; de vare noget ganske Andet end disse selv, og omtrent at betragte som fine Stoffer; saaledes opstillede f. Ex. Grækeren Aristoteles fire Elementaregenskaber (Fugtighed, Tørhed, Kulde, Hede), ved hvis forskjellige Sammenstøden de fire Grundstoffer opstode (vaad og kold: Vand; vaad og heed: Luft; tør og heed: Ild; tør og kold: Jord); af disse Grundstoffer sammensattes alle Legemer. Denne Betragtningsmaade var paa den Tid allerede et Resultat; men at vi endnu (over 2000 Aar efter) i de seminaristiske og theologiske Naturhistorier, som ere Ungdommens første Dannelsesmiddel, trækkes med de fire Elementer, der nu ere uden al Betydning, det kan være et Exempel paa Traditionens fordærvelige Indflydelse[1]).

---

[1]) Ild er intet eget Stof; vi kalde saaledes en vis høi Grad af Hede ved Forening af forskjellige Stoffer, forbunden med Lysphænomener. Luen bestaaer af Luftarter, der udvikles idet det ophedede Brændmateriale træder i Forbindelse med Ilt; disse Luftarter træder nu selv i Forbindelse med Ilt og udskille som oftest gløbende Smaadele, der lyse stærkest.

Vand er sammensat af de to Grundstoffer Ilt og Brint.

Den atmosphæriske Luft er en Blanding af flere forskjellige Luftarter, fornemmelig Ilt og Kvælstof.

Jord er det populære Navn for en stor Mængde forskjellige sammensatte Stoffer, blandede imellem hverandre.

I det Hele taget var det for Bevidstheden paa et lavt Udviklingstrin vanskeligt at holde de forskjellige Trin i Begrebsdannelsen ude af hverandre; de forskjellige umiddelbare Sandseforestillinger, Almeenforestillinger og Begreber krydsedes idelig i den samme Bevidsthedens Virksomhed; man kom let til at gjøre ogsaa de høiere Trin i Begrebsdannelsen til lignende for sig fremtrædende Enkeltheder, som selve Sandseforestillingerne, og anvende det Begreb om Tilværelse, som man havde om disse, ogsaa paa hine. Den eensartede sproglige Betegnelse af disse forskjellige Trin, nemlig ved Navneord (Substantiver, **nomina appellativa** og **abstracta**) medførte allerede Letheden af en saadan Forvirring, der endnu forøgedes derved, at sandselige Betegnelser anvendtes billedlig paa Begreberne. Saaledes see vi endnu bestandig, at Philosophernes store Masse taler om „Livet", „Sandheden", „det Gode", „Rummet", „Tiden", ret som det var haandgribelige, fra de enkelte levende, sande, gode, udstrakte, i Tiden tilværende Gjenstande eller Begivenheder eller Forestillinger absolut forskjellige og over dem ophøiede Gjenstande eller

---

Den nuværende Chemi kjender nogle og tredsindstyve Grundstoffer, som endnu ikke kunne adskilles i mere enkelte Bestanddele, uden at man derimod kan indlade sig paa nogen Paastand om, at de paa et senere Trin af Videnskabens ustandselige Udvikling ikke ville kunne det.

Kulde og Hede ere ikke to hinanden modsatte Egenskaber, men Yderpuncter i den hele Række af Varmegrader; ligesaa tør eller fast og vaad eller flydende.

Væsner. Der tales om, at „Livet construerer sig et Materiale“, Livet „vil“, det „stræber“ o. s. v.; om „den evige Sandhed“ som gjør dette eller hiint, o. s. v.; efter Sagens rette Sammenhæng er „Livet“ det fælles Navn for disse ganske bestemte Phænomener og Virksomheder, „Sandheden“ for dette bestemte Forhold mellem en Synsmaade eller et Udsagn og de Tilfælde, som den angaaer, „Rum“ er eensbetydende med Udstrækning, „Tid“ med Varighed, og i anden Betydning kan det ikke bruges til Andet end mystisk Koglerí. — Vi kunne kalde den Fremgangsmaade, hvorved de enkelte Begreber løsrives af den hele Kjede og den ustandselige Bevægelse, og gjøres til skarpt begrændsede Enkeltheder, Begrebernes Objectivering.

Paa et lavere Trin i Erkjendelsen have de enkelte Navne en stor Betydning, de holdes for noget i det Væsenlige Uoverskrideligt. Men deels maa f. Ex. det enkelte Substantiv for at betegne en bestemt Gjenstand bestandig nøiere bestemmes ved Tillægsord, der angive Underarter. o. s. v. (Træ; høit Træ, lavt Træ; grønt Træ, blabløst Træ); deels forandres de Gjenstande, som skulle betegnes, uafbrudt; saaledes paatrængte sig da Modsætningen mellem Begrebet eller „Ideen“ og Virkeligheden, der aldrig ret passede til hiin; det blev til to virkelige, af hinanden nogenlunde uafhængige Riger. Men paa den anden Side kom man dog til en bedre Kundskab om Tingene. Man anvendte nu ofte herpaa den billedlige Talemaade: At man saae dybere i Tingene, man fik det Indre af dem ud, ligesom om man f. Ex. ved at trænge

ind i en Hule opdagede et Dyr, der havde frembragt visse udenfra iagttagne Begivenheder, eller som man ved at knække en Nød kom til noget langt Fortrinligere, den velsmagende Kjerne; saaledes kom Modsætningen mellem det Ydre og det Indre, Phænomenet og Ideen til at spille en væsentlig Rolle i Philosophiens Historie, og den gjør det da endnu den Dag idag i de Rester af theologisk Philosophi, som endnu friste Livet under trange Kaar. Vort Begreb om Tingen er Tingens eget Begreb, dens Indre, dens Sjæl.

Modsætningen mellem det Ydre og det Indre fremtraadte ogsaa ved Betragtningen af Forholdet mellem Menneskets ydre Form og de Virksomheder, som foregik inden i denne: Fordøielse, Urinafsondring, og fornemmelig den fra alt andet Bekjendt absolut forskjellige Følelse og Tænkning, der indeholdt en selvstændig Billedverden; dette hele indre Liv blev nu gjort til noget fra alt andet Tilværende aldeles forskjelligt, til et eiendommeligt Væsen, „Sjælen". —

Modsætningen mellem Hvile og Bevægelse maatte i Menneskehedens tidligste Tid være stærkt fremtrædende for Bevidstheden. Nogle Ting holdt sig aldeles uforandrede, f. Ex. store Stene, de saae omtrent eens ud, flyttede sig ikke; andre havde man vel oprindelig seet i en vis bestemt Tilstand, men dernæst antog de efterhaanden andre Former (Planterigets Periodicitet); paa andre Puncter foregik en uafbrudt Forandring (Himmellegemernes Gang, Dag og Nat, Aarstiderne). Begrebet om selve Tingen

var afsluttet, inden man iagttog denne Skiften, og ialtfald var denne noget for disse Enkeltheder meget eiendommeligt.

I Almindelighed antog man da Tingene selv, paa de levende Væsner nær, for i sig selv døde, ubevægelige[1]); indenfor Menneskets Omraade forandrede Gjenstandene som oftest kun deres Plads efter en ydre Indvirkning, som da fornemmelig kom fra et levende Væsen.

De levende Væsner, Mennesker og Dyr, stode netop ved den større og selvstændigere Bevægelighed, saavelsom ved deres eiendommelige Former i en skarpt udpræget, absolut Modsætning[2]) til alt Andet og vakte en høi Grad af Opmærksomhed, som det tænkende Individs nærmeste Kammerater. Hvorledes Begreber, der oprindelig kun gjaldt de levende Væsner, derved fik en saadan Overvægt i Bevidstheden, at de ogsaa overførtes paa andre, livløse Gjenstande, kan Kjønsmodsætningen afgive Exempel paa, idet den blev en almindelig sproglig Modsætning (der Tisch, die Traube).

Saaledes overførte man da i det Hele taget Begrebet om Liv paa saadanne Ting udenfor de levende Væsners

[1]) For Videnskaben er Bevægelse et Resultat af Skiftevirkning mellem selve Tingene (Tiltrækningen og alle de andre saakaldte »Kræfter«).

[2]) For Videnskaben er denne som enhver anden lignende absolut Modsætning ophævet. De levende Legemer bevæge sig, ere til, virke paa saadanne Maader, som kunne indbefattes under almindelige Naturlove, ligesom de staae i en uafbrudt Skiftevirkning med den „døde“ Natur, af hvilken de optage, og til hvilken de afgive Stoffer.

Kreds, hvilke dog ved deres Bevægelse og øvrige udprægede Eiendommelighed mindede om det Levende. Saaledes blev Jorden, idet man betragtede den som frembringende, Himlen, der nedsendte Regn, Solen, Maanen, ved deres stadige Bevægelse, Havet, Egnens Floder, gjort til levende Væsner. (Endnu G. Bruno antog Himmellegemerne for levende).

Sædvanlig anvendtes dog her Modsætningen mellem det Ydre og det Indre saaledes, at man antog, at indeni Gjenstandene befandt sig eiendommelige levende Væsner, som frembragte de uforklarlige Forandringer og Bevægelser (ligesom en Steen kun forandrede sin Plads, naar et Menneske løftede den); saaledes bleve da ogsaa de ovenfor som objectiverede omtalte Begreber gjorte til levende Væsner, personificerede[1]).

Saaledes var da „Sjælen" et levende Væsen indeni Legemet; og naar Træet voxede, grønnedes og visnede, naar Bækken uafbrudt rislede, uden at nogen ydre Aarsag til Bevægelsen kunde opdages, saa ansaae man dette for Ytringer af saadanne Væsners Virksomhed, som skjulte sig indeni disse Naturting, ligesom man ofte fandt Smaadyr skjulte indeni Træerne, Fiske i Vandet o. s. v.

---

[1]) Der er her som i hele denne Fremstilling ikke Tale om en bestemt Tidsfølge i den mystiske Tankegang, om det ene Trins Bestaaen en Tidlang, før der stræbes videre; det er kun de enkelte Momenter i Processen, som her ere udsondrede.

Naturen var saaledes opfyldt med Væsner, som frembragte dens Bevægelser, Nøkker, Huldrer, Alfer, Skovtrolde, Bjergtrolde, Nympher, Fauner, Satyrer, Dryader, Nereider o. s. v. o. s. v.; Himmelen, Solen, Jorden, Maanen og Stjernerne, Havet havde hver sin Guddom.

Naturens Begivenheder bleve især Gjenstand for Menneskets Betragtning, forsaavidt som de fremtraadte paa en dettes Liv fremmende eller forstyrrende Maade, og denne Modsætning blev nu anvendt som en væsenlig Bestemmelse af Naturbegivenhederne; disse bleve Følger af venlig eller fjendtlig Stemning hos de hemmelighedsfulde Væsner.

En Hovedside af den religiøse Bevidsthed er Angsten for det Ubekjendte, for det Fremmede, der paa Grund af Ens egen Uvidenhed og Afmagt staaer for En som det Overmægtige, det Høiere. Det er denne Følelse af egen Svaghed og Underordnethed, som ofte gjøres til det Væsenlige ved al Religion; og det er ialtfald et meget vigtigt Moment, der er saa meget des stærkere virksomt, jo lavere Mennesket staaer, og som hos Dyret efter al Sandsynlighed er endnu stærkere og udgjør dets Religiøsitet.

Denne Feighed overfor Naturmagterne viser sig f. Ex. i Dyrkelsen af de mægtige Dyr, Slangen, Krokodillen; man ydmyger sig for sine Tyranner.

Idet man tillagde Naturvæsnerne, Guddommene, en Magt over Menneskene og menneskelige Stemninger i Henseende til disse, faldt det aldeles naturligt, at søge at indvirke paa dem, som paa Mennesker, ved Gaver, Bønner,

Løfter, undertiden ogsaa ved Straffe (Pryglen af Gudebillederne).

Man seer af hele denne Fremstilling, at istedetfor at Mennesket efter Christendommens Sigende skal være skabt i Guds Billede, ere i Virkeligheden Guderne frembragte som raa Caricaturer af Mennesket (smlgn. f. Ex. Guder med mange Hoveder, mange Lemmer, Fuglehoveder).

Forestillingen om de store Guder med den uhyre Magt, fremkom især ved de store og forfærdende Naturbegivenheder, Storm, Torden og Lynild, Jordskjælv, Oversvømmelse, Solformørkelse.

Naar det tordnede, da var det en Gud, der kjørte i Oververdenen, naar Pest hjemsøger Landene, da er det en Guds Straf, naar Solen formørkes antage Grønlænderne, at en stor Hval vil sluge den o. s. v.

Til en Forklaring af de usynlige Væsners Natur i Almindelighed, dog fornemmelig af Sjælens, tjente aldeles sædvanlig Luften, dette fra alt Andet absolut forskjellige Væsen, der var usynligt, og dog berørte Menneskene varmt eller koldt, mildt eller barsk, som i Stormen besad en saa uhyre Magt; luftlignende maatte da de usynlige Væsner være, uden derfor mindre at ligne Mennesket. Da Luften er udspredt over hele Rummet, tjente denne Forestilling tillige ofte til at sammenfatte og forklare det Slægtskab, som man antog mellem Sjælen og de ydre hemmelighedsfulde Væsner. Naar Mennesket levede, da skete det under en stadig Ind- og Udaanding af Luft; denne Proces og Livsvarmen ophørte ved Døden, medens Legemet selv iøvrigt,

idetmindste længe, blev at see paa og føle paa ligesom før, ligesaa tungt o. s. v., tilmed var denne Selvfølelse, dette „Jeg“, dette eiendommelige Liv noget altfor Væsenligt og Vigtigt, til at kunne blive reent borte; saaledes blev det en simpel Forklaring, at Sjælen, det var netop selv et luftagtigt Væsen, som ved Døden svævede bort fra Legemet. Denne Anskuelse er endnu den populære. Paa Grund af Varmens Forsvinden antog man ogsaa undertiden Sjælen for et Ildvæsen, hvorved Slægtskabet med Luften og Aandedrættets Indflydelse ligefuldt blev opretholdt (græske Philosopher).

Herfra har da hele Begrebet „Aand“ sin Oprindelse; Ordet kommer af „Aande“, ligesom græsk pneuma betyder Aand og Aandepust; saaledes hebr. ruach, latinsk animus af græsk anemos, Vind, spiritus af spirare, aande, Geist (Weingeist), o. s. v.

I de bedstvedligeholdte Rester af religiøs Bevidsthed, i Spøgelsetroen, lever endnu Forestillingen om Væsner af Luftconsistens, men af menneskeagtig Form.

Gudernes Antal, Fordelingen af Verdensbestyrelsens Departementer, dens hele Rangforordning er som bekjendt meget forskjellig i de forskjellige Sagnkredse. Den gnostiske Christen Basilides (andet Aarhundrede) havde tænkt betydelig over dette Emne og anstillet nøiagtige Undersøgelser, hvis Resultat var, at Guderne ialt udgjorde 365 Klasser, hver Klasse paa 7 Medlemmer, Sum 2555 Guddomme.

Efterhaanden som Begrebet om Verdensstyrelsens Sammenhæng arbeidede sig frem af den isolerede Op-

fattelse af Begivenhederne, nærmede man sig i Gudelæren Forestillingen om en Overgud med en Mængde Underguder, Halvguder, Væsner, Aander, Gudmennesker under sig. Saaledes i den classiske og nordiske Gudelære, ligeledes i den christelige, hvor dog den ene Guds Overmagt er større, end hist, hvorfor man pleier at kalde den monotheistisk, Eenguderi, medens hine kaldes Fleerguderier; men det er bekjendt nok at Guds Søn, Engle af forskjellige Arter, Fanden, Djævle m. fl. gaae Alfaderen tilhaande eller ialtfald deeltage med ham i Verdensstyrelsen.

Gudernes Beboelsesleiligheder vare forskjellige efter deres forskjellige Embeder. For Menneskene paa et lavt Trin var Modsætningen mellem oppe og nede, høit og lavt naturligviis aldeles absolut. Verden bestod af tre Etager, Underjorden, Jorden og Himlen. Hos Jøderne (næsten ligesaa hos de Christne) er Jorden flad, over den befinder sig Himlen udspændt som et Telt; over Himlen er der Vand, som af og til strømmer ned gjennem aabnede Luger; oppe over Himlens Vande boer Gud i sin Herlighed. Under Jorden er de Dødes Hjem[1]).

Nogle Guder boede hos Grækere og Romere paa Jorden (især de mindre Guder), andre, især de høiere Guder, i Havet, paa Bjergtoppene (Olympen), der grændsede til Himmelhvælvingen, og hvorfra Lyn og Torden og Regn og Storm nedsendtes; atter andre boede under Jorden.

---

[1]) See f. Ex. Fischer: „Astronomien og Skriftens Auctoritet“, 1851.

Overguderne besade de fortræffeligste menneskelige Egenskaber i et allerhøieste Superlativ; **Jupiter optimus maximus** (den grumme store og gode Jupiter); den algode, alvise, almægtige, allestedsnærværende Gud.

Modsætningen mellem det Gode og det Onde sammenknyttedes med Gudsforestillingerne; sædvanlig repræsenteredes hvert af disse Begreber (hvis Forhold sammenlignedes med det mellem Lys og Mørke) ved en egen Række af Guder eller ved en enkelt Gud, der snart stod i et mere sideordnet, snart i et mere underordnet Forhold til den gode Gud; Lysalfer og Svartalfer, Ahriman og Ormuzd ligge i en bestandig Kamp. Saaledes ogsaa Gud og Fanden, hvis Tilværelse aldrig betvivles af den sande Tro, men hvis indbyrdes Forhold er uklart, idet man ikke ret veed, om sidstnævnte Guddom er underordnet eller sideordnet. Det første er den egenlige Lære, men i deres ganske private Bevidsthed antage ikke alene Mange det Sidste, men Adskillige endogsaa, at Fanden er den stærkeste. Efter Verdens hele Gang skulde man snarest antage en meget ondskabsfuld styrende Dæmon, der morede sig kostelig over de tossede Menneskebørns Fagter; Mange ere ikke fjerne fra denne Forestilling.

Naar nu hele Aandernes Rige saa vel var indrettet og befæstet, var det jo saa simpelt og naturligt, at de gode Sjæle maatte antages efter Døden at svæve op til de gode Guders Sale, men de onde ned til de onde Guders Boliger, som ofte hensættes til Underverdenen Gimle og Nastrond, Himmel og Helvede.

En meget almindelig Forestilling er det, at Menneskene i ældre Tid var større, stærkere, mægtigere, bedre end for Øieblikket; den er fremkommen ved et meget simpelt Sandsebedrag. Drengen, der gaaer i Skole, synes, at de fleste Mennesker ere store; naar han er udvoxet, synes han, de ere meget mindre, og, naar Sammenligning skeer mellem Drenge i Ens egen Drengealder og nu, fører dette ofte ligefrem til Forestillingen om den menneskelige Høides Aftagen. Paa lignende Maade i andre Retninger.

Hertil slutter sig en anden Række af Betragtninger. Som Barn havde man dyb Respect for sine Forældre og overhovedet for alle ældre Folk; disse repræsenterede den høieste, tænkelige Viisdom og Magt; i en ældre Alder er man Gjenstand for en lignende Agtelse; paa et lavt Culturtrin er den nedarvede Viisdom ikke i kjendelig Fremskriden; saaledes bliver det Ældre bestandig det Ærværdige, det Høiere.

Ældre Folk synes altid, at i deres Ungdom var Verden bedre; allerede Homer fortæller om Forfædrenes store Fortrinlighed og om Racens Forfald.

Paa saadanne Betragtninger grundedes nu en nærmere Sammenstilling af Guderne og de ældste Mennesker, om hvem Sagn vare tilovers; Guderne havde før levet paa Jorden, Menneskene vare deres Afkom (herhen høre Paradiis, Guldalderen).

Forklaringen af Verdens Begyndelse har altid været en Hovedanvendelse af Mythologien. Enhver Gjenstand indenfor Menneskets huuslige Livs Grændser, ethvert

huusligt Redskab, har jo ikke altid været til; det er blevet dannet af en eller anden Kunstner. Saaledes maa jo dog Naturens Gjenstande ogsaa engang være blevne til, enhver Ting maa jo dog have sin Begyndelse. Og nu var det jo simpelt nok, at ligesom Mennesket, der hersker over sine Redskaber, ogsaa først har forfærdiget dem (eller ladet dem forfærdige), saaledes har ogsaa Naturens Behersker i Begyndelsen dannet Naturen.

Naar Mennesket skal danne en Kølle eller en Kniv, saa bruger han dertil Materialier; men Guddommen er jo saameget mægtigere, at det synes en meget simpel Antagelse, at den har skabt Verden af Intet. Saaledes tænker Folkets Mængde endnu; og som understøttende Forestilling foresvæver Brændstoffernes Forsvinden ved Forbrændingen, hvilket jo næsten er en Tilintetgjørelse. I Virkeligheden kan den samme Vægt af Stof gjenfindes i Asken og i den udviklede Røg og Damp.

Sagnene om virkelig foregaaede store Jordomvæltninger, Skabelses- og Syndsflodssagnene (Kosmogonierne), knyttedes nu hertil hos næsten alle Stamfolk.

Medens Læren udviklede sig, forholdt Folkene sig bestandig troende til hver enkelt erhvervet Udmaling af den guddommelige Virksomhed. Paa hiint meget lave Trin kostede vistnok allerede det, at faae en vis Række af Billeder og Tanker knyttet sammen, en betydelig Anstrængelse af Forestilling og Tænkning; og naar man nu endelig var kommen saavidt, saa maatte man ret holde fast ved den, saa kunde man slet ikke forestille sig, at der

kunde skrides ud derover; man gjentog og udviklede den samme Tanke idelig, man følte den som en for sig gyldig Sandhed, der stod i et overordnet Forhold til Mennesket; det, at den overveiende Deel af Ens mere almindelige Forestillinger og Begreber var En meddeelt af Ens nærmeste og absolute Overordnede, de høiere Væsner, Forældrene, førte ogsaa til denne Betragtningsmaade. Sandhederne bleve udlagte som en umiddelbar Meddelelse af Guddommen, hvorved da tillige skarpt betegnedes, at man ikke kunde eller burde væsenlig skride ud over den. Saaledes forholder det sig altid med Bevidstheden paa et meget lavt Trin; den Udannede holder urokkelig fast ved de engang bibragte Leveregler og erhvervede Erfaringer, han gjentager dem idelig ved alleslags Leiligheder (Mundheld, Ordsprog, Skriftsteder, Citater af hvad den og den pleiede at sige o. s. v.)

Theologien paastaaer, i sine Troessætninger og i deres Fortolkning at besidde den eneste mulige, endelige Løsning af Tilværelsens Gaader; Videnskaben derimod indindseer Foreløbigheden af enhver enkelt Erfaring, enhver enkelt sammenfattende Sætning, den indseer Nødvendigheden af at ethvert allerede opnaaet Trin i Erkjendelsen overskrides under den følgende Udvikling. Ikke engang den umiddelbare Sandsning er noget Absolut; Mikroskopet og Kikkerten have viist Muligheden af en ubegrændselig Fremadskriden i Synsopfattelsens Nøiagtighed; de Begreber, hvorefter Phænomenerne bestemmes, de Love, der indeholde Bestemmelsen, blive stedse almindeligere, og dog det enkelte

Phænomen stedse nøiagtigere bestemt. Intet begribes saa fuldstændig, at ikke en endnu fuldstændigere Begriben er at imødesee, ingen Enkeltheb forklares saa nøie, at det ikke i Fremtiden vil kunne forklares endnu nøiere.

Og dog er det den uvidende, overtroiske, phrasekjække Theologi, som troer at kunne spotte den med Tanken om ethvert Resultats Foreløbighed saa fortrolige Videnskab, som om denne gjorde Paastand paa at kjende, forstaae, vide Alt, besidde en absolut Viden! —

Selve Opskrivningen af Sagnene og af de Forskrifter, som knyttedes dertil, beroede paa den hemmelighedsfulde, vidunderlige Skrivekunst, som i Reglen kun Præsterne vare i Besiddelse af. Vi finde hos de ældste Folk Indskrifter, Runer f. Ex., anvendte fortrinsviis til Trolddom. Dette maatte i høi Grad forøge Ærbødigheden for de opskrevne Sagn, ligesom endnu for den Ulærde det der „har staaet paa Prent" indgyder en ganske særegen Tillid. Præsterne havde Lærdommene fra umiddelbare Indskydelser af Guddommen.

Næsten altid holdt Præsterne visse høiere Kundskaber, de dybsindigste religiøse Lærdomme, de meest overraskende practiske Haandgreb, hemmelige for Folkets Masse, anvendte dem til at blænde den med „Mirakler". Folket skulde blindt hen troe paa Præsternes guddommelige Magt og paa Rigtigheden af Alt, hvad disse befalede dem, og lyde uden Kritik og uden Knurren.

De modbydeligste Umenneskeligheder have til alle Tider været Religionens Særkjender; Grusomheder, større

næsten end de ellers ere forekomne, have næsten overalt været knyttet til dens Udøvelse. De Tilløb til en Lære om det menneskelige Samlivs Retfærdighed og Broderlighed, som findes knyttede til mange Religioner, og fornemmelig vel til Christendommen, bleve altid skubbede tilside af det egenlig Theologiske, Troessætningerne, der idelig medførte hine Skjændsler.

Præstekasten befattede sig ikke blot med, hvad vi nu kalde Religion; alle Spirer til Videnskab og Kunst vare jo i den ældste Tid kun Tilgift til Religionen. Poesien, denne ægte theologiske Phrasekunst, var den ældste Stilart, i hvilken de fleste historiske og religiøse Beretninger opbevaredes; Historien var aldeles sammenvævet med Gudelæren; Naturlæren bestod i Fabler om Naturvæsnernes Virksomhed; Lægekunsten bestod i Anraabelser og Besværgelser, Offre og Amuletter; alle vigtigere Livets Tilfælde afgjordes efter Anvendelsen af Troldkunster, Spaaning af Stjernerne, af Offerdyrs Indvolde, af Jertegn i Naturen. De dannende Kunsters første Gjenstand var Fremstillingen af Gudebilleder, og dette Udviklingstrin har endnu efterladt meget skadelige Rester.

Alt, hvad der henhørte til Videnskab, Gudelære, Poesi, Troldkunst, blev opsamlet i Præstekasten, der enten selv udgjorde den høieste Magt i Staten eller i Forbindelse med denne strengt varetog Troens og Ceremoniernes Overholdelse.

Denne Kaste overtog nu godhedsfuldt Folkets Undervisning, hvorved de engang fastsatte Sagn og Regler,

den hele Trældomsaand forplantedes fra Slægt til Slægt, uden at Menneskene kunde eller turde ved fri Tænkning bortskaffe det Indprentede.

Gud regjerede jo Verden despotisk; denne Forestilling var deels en Følge af det jordiske Tyranni, men deels tjente den atter til at befæste dette. Kongerne ere af Guds Naade Folkenes Udplyndrere og Undertrykkere, Keiseren af China er Himlens Søn, de peruanske Konger vare Solens Sønner o. s. v. Forsaavidt Præstekasten ikke selv har haft Eneherredømmet, har den næsten altid staaet i Forbund med det verdslige Despoti. Den virkelige Begyndelse til en menneskelig Samlivslære og Sædelære blev næsten knuust under Ceremonier, despotiske Pligtbud, o. desl. Religionerne have til alle Tider medført de største Rædsler og Skjændsler, Menneskeoffre, Kjættermord, Udsvævelser osv.

Idet nu lidt efter lidt en mere uhildet Erfaring, en mere fri og selvstændig Tænkning opstod og søgte at arbeide sig løs fra det blot Nedarvede, kom denne i Strid med den octroiede Viisdoms Repræsentanter. Vi see saaledes, hvor ilde de græske Tænkere (hvoraf Mange var vidt fremme i de mystiske Forestillingers Falskhed) undertiden kom fra det; saaledes døde jo Sokrates for sin formastelige Kritik.

Efter det Usikkre ved alle Beretninger om Christus er det betænkeligt at udsige noget Bestemt om hans Forhold til den nedarvede Tro; men det synes dog, at han overveiende har forholdt sig kritisk til Enkelthederne i Religionen og i Samfundsforholdene (som Socialist); den

Tids Præster og Skriftkloge korsfæstede ham som en Gudsbespotter og Oprører.

Efterat de første Christne havde gjennemgaaet blodige Forfølgelser, kom Touren endelig til dem at herske, og de arme Hedninger maatte haardt undgjælde; den friere græsk-romerske Videnskabelighed blev af de christne Barbarer næsten undertrykt i den største Deel af den christne Verden.

Da Christendommen var bleven almindelig herskende, vare Kjætterforfølgelserne og Omvendelseskrigene en Hovedbeskjæftigelse for det brave herskende Præste-, Munke- og Høvdingskab. Om friere Tænkning var der ikke Tale; man bestilte ikke Andet end at fortolke de Skrifter, hvori Sandheden jo engang for alle var udtalt, og Enhver ansaae sin Fortolkning for den sande, enhver anderledes Troende for en Kjætter, som maatte brændes eller paa anden Maade udryddes. Lysten til gjensidig Plyndring understøttede denne ædle Nidkjærhed[1]).

---

[1]) Sectvæsenet er den Form, under hvilken Menneskebevidsthedens Frihed gjør sig gjældende under en nedarvet Tros Herredømme. Det hedder sig vel, at Kildeskrifterne skulle indeholde hele Sandheden, men i Virkeligheden bliver der en saa udbyre Fortolkning nødvendig for at finde denne ud, at der opstaaer utallige forskjellige Læsemaader, Fortolkninger, Conseqvensuddrag o. s. v., at man neppe kjender dem alle som Grene af den samme Overtros Stamme.

De efterhaanden opstaaede philosophiske Skoler ere især af to Hovedretninger, som dog selvfølgelig ikke ere

Enhver, som ved usædvanlige Kunster og Indsigter i Naturvidenskaben gjorde sig bemærket, kunde risikere at blive brændt som staaende i Pagt med den Onde, som Hexemester (saaledes har det jo været i de fleste Religioner).

Igjennem hele Middelalderen stod al Videnskabelighed under sin bittre Fjendes, Theologiens, Herredømme. Naturvidenskaben benyttedes til bevise de theologiske Sætninger (f. Ex. „Græshoppetheologi"). Man er jo endnu ikke fri for at *see Naturvidenskaben lemlæstet og fordreiet for at* tjene som Beviis for Guds Viisdom og Verdens Planmæssighed, Begreber der staae i den skarpeste Modstrid med Videnskaben; og i forrige Aarhundrede var dette,

---

skarpt begrændsede; 1) de apologetiske, der gaae jævnt over i de reent theologiske Secter, Procuratorindlæggene for den nedarvede Tro. Idet dennes Grundbegreber uden Videre forudsættes, og den tilsyneladende videnskabelige Udvikling kun har til Hensigt, at faae dem lempede sammen, komme de apologetiske Lærer til at ligne en Stiil over opgivne Ord (Gud — Verden, det Gode — det Onde o. s. v.). Disse Secters Antal er langt større end *Antallet af* 2) de kritiske Skoler, hvis Hovedsag er Nedbrydelsen af hine forudsatte Begrebsmodsætninger, af hvilke ikke desmindre af en Feiltagelse enkelte kunne blive staaende i deres nedarvede Form.

Philosophiens Opgave kan betragtes som den, at ødelægge Theologiens Begrebssystem; naar denne Opgave er løst, er i det Samme Philosophien ophørt at være til som aparte Videnskab og sammensmeltet med den hele almindelige Videnskab, som dennes almindeligste begrebsadskillende og begrebssammenfattende Methode.

naar man undtager Encyclopædismen, endnu næsten den eneste Form, hvorunder Folket blev bekjendt med Naturen („den naturlige Religion").

I Philosophien som overalt var Autoritetstroen eneherskende; i den senere Middelalder var fornemmelig Aristoteles al Sandheds Kilde, man fortolkede hans Værker og anvendte denne Fortolkning til Dogmernes Fortolkning. De hidsige Stridigheder, som førtes mellem forskjellige Partier i Theologi og Philosophi, var altid næsten udelukkende Fortolkningsstridigheder.

I Medicinen var paa lignende Maade Galenus Indbegrebet af al Viisdom.

Theologien, repræsenteret i et uvidende og skamløst Hierarchi, var noget nær den høieste Magt i Staten; Folkene bleve uden Barmhjertighed slaaede og ødelagte under Paaskud af Sjæleforsorg og guddommelig Fuldmagt.

Ethvert Fremskridt i Videnskaben eller i Livet mødte en fanatisk Modstand hos Theologernes Hærskare, og fornuftige Folk maatte være meget glade ved at faae Lov til at beholde Livet.

Endelig indtraadte i Midten og Slutningen af det 15de Aarhundrede Videnskabernes Gjenindførelsesperiode, Bogtrykkerkunsten opfandtes, Tyrkerne viste Verden den Tjeneste at erobre Constantinopel, hvorved den græske Videnskab forplantedes til Vesten, Columbus gjorde den gamle Trossætning om Verdens tre Parter til Intet og rokkede den gamle Tro, hvorefter Jorden var flad (man forfulgte tidligere Folk, der talte om Antipoders Mulighed).

Copernicus beseirede den ptolomæiske Lære, hvorefter vel Jorden er rund, men tillige Verdens Midtpunct, og Solen dreier sig om den. Efter Copernicus er, som bekjendt, den Lære almindelig gjældende, og efterhaanden i sine Grundtræk udbredt blandt de fleste Klasser af Folket, at Jorden er en liden Planet, der som de øvrige Planeter bevæger sig om Solen.

Dette var et ødelæggende Angreb paa den gamle eenfoldige Tro, hvorefter Jorden er flad og Himlen en Hvælving over den, ovenpaa hvilken Gud har sine Sale. Hvor er Gud nu henne? „Himlen" er kun Navn for det ubegrændselige Rum; der er jo ikke mere noget absolut oppe eller nede, Himmelrummet er ligesaavel over som under Jordkloden, det omgiver den overalt og ethvert Begreb om en „Fader i det Høie" er blevet en Urimelighed! Dette indsee de ægte Troende tildeels, og Adskillige benegte tappert Jordens Omdreining om Solen, især fordi der staaer skrevet, „Sol stat stille" o. s. v. (General Josvas mærkelige Ord til Solen ved Fæstningen Jerichos Beleiring).

Saa afsindig er endnu bestandig Samfundets Indretning, at Theologerne, Uvidenhedens og Overtroens og Forskruethedens pligtskyldige Repræsentanter, fortrinsviis ere Ungdommens Lærere; og man træffer derfor ofte, at den virkelige, videnskabelige Sandhed bliver anseet for Opdigtelse, fordi Vedkommendes Hoved er bleven proppet fuldt af den latterligste Overtro. Saaledes kan man træffe Børn, der aldeles ikke kunne indlade sig paa Læren om

Jordens Bevægelse om Solen, fordi „de veed nok, at saadan sige de Lærde, men deres forrige Lærer har sagt, at det stred imod Biblen og var altsaa ikke sandt, og desuden kunde man heller ikke begribe, hvordan det skulde gaae til". Og under saadanne Tilstande indlade Videnskabens Mænd sig paa at lempe sig efter Theologien og holde Fred med den!

Hr. Fischer skildrer i det ovenanførte Skrift særdeles oprigtig og interessant den Dobbelthed, der er tilstede i Theologernes Bevidsthed, idet de ved de theologiske Phraser tænke paa det Lavere og det Høiere, Jordens flade Gulv og Himmelens høie Hvælving, saaledes som Skriftens Autoritet lærer, medens de dog som fornuftige og dannede Mennesker antage det copernikanske System. Hr. Fischer er ikke selv aldeles fritænkt fra Theologien, han staaer ikke i saa nøie et Forhold til den historiske Bevægelse, som det kunde ønskes, men hans Skrift er af overordentlig megen Interesse og aldeles fatteligt for enhver tænkende Læser.

Galilæi, der førte det ny System videre, maatte undgjælde for Theologernes Raseri, idet han blev tvungen til at afsværge sin videnskabelige Tro og gjøre Bod. Allerede tidligere (1600) var G. Bruno bleven brændt som Protestant og Tilhænger af den ny Lære.

Efter en Mængde forgjæves Forsøg (Albigenser og Valdenser, Wicleff, Joh. Huss), der alle stode i Forbindelse med almindeligere Folkebevægelser, var endelig Hierarchiet blevet sprængt ved Reformationen, hvilket altid var et Fremskridt, om end Luther var blottet for ethvert

Begreb om fri Tænkning og kun bekjæmpede den ene Overtro med den anden. Intolerancen aftog heller ikke meget; Calvin lod Lægen Servet brænde for hans kjætterske Anskuelse af nogle Dogmer, og den milde Reformator Melanchton lykønskede Calvin til denne velvalgte Fremgangsmaade mod Kjætterne.

Keppler (som selv ikke gik fri for Præsteanfægtelser, og hvis egen Moder var nær ved at blive brændt som Hex) havde endnu meget mystiske, theologiske Forestillinger om Jorden, hvilken han betragtede som et levende Dyr, og om Planeterne, der af Aander førtes rundt om Solen; Newton († 1717) tilintetgjorde dem alle ved at indordne de herhenhørende Phænomener under den almindelige Tiltrækningslov (iøvrigt var han endnu Gudtilbeder[1]).

I reent philosophisk-kritisk Retning havde i England fornemmelig Hobbes afgjort bekjæmpet Læren om Toheden, Kraft — Materie, Sjæl — Legeme. Midten af det 17de Aarhundrede, Locke, sluttede sig tildeels til Hobbes,

[1]) Den før Newton almindelig gjældende, meget forviklede og umotiverede Lære om Himmellegemernes Bevægelse var Descartes's (de cartesianske Hvirvler). Det kostede overordentlig megen Anstrængelse at faae denne fortrængt ved Newtons klare Lære; Autoritetstroen og Uvidenheden var saa stor, at en Newtonianer (Clarke) maatte gribe til det Fif, at optage Newtons Lære som Noter i en fransk cartesiansk Lærebog, der i Oversættelse ganske almindelig brugtes i England, Newtons eget Fædreland. Og saaledes fik Læren virkelig Indpas. Methoden turde endnu være ret hensigtsmæssig.

idet han i altfald ikke benegtede Muligheden af, at Tænkningen kunde være en Egenskab ved Materien, og idet han overfor de gamle Lærdomme om medfødte Ideer (saaledes betegner man jo endnu saadanne, som ere modtagne forud for al Tænkning og som ikke senere lade sig retfærdiggjøre ved denne) hævdede den sandselige Erfaring som Erkjendelsens eneste Udgangspunct (Sensualismen).

Spinoza tilbageførte de theologiske Modsætninger til een Grundeenhed, eet Grundværende, Substansen, hvis Egenskaber vare Udstrækning og Tænkning, og hvoraf alle Enkeltheder vare enkelte Tilværelsesformer, Attributer; her er langt mere Mystik tilbage end hos Hobbes, idet Substansen, Gud, endnu bestandig staaer som noget Høiere overfor Enkelthederne, og idet Tænkning og Udstrækning staae umedierede overfor hinanden, som aparte Egenskaber (han er den betydeligste nyere Repræsentant for „Pantheismen" Alguderiet; Gud er Alt og Alt i Gud).

Men Theologiens Sag var nu ialtfald; ved disse forskjellige Bestræbelser næsten tabt; Naturvidenskaben, Erfaringen i uadskillelig Forening med den fri Kritik var grundlagt og bredede sig stedse mere paa dens Bekostning.

Troen paa det Overnaturlige, Aanderne og det Absolute, blev ved ethvert Fremskridt i Erkjendelsen indskrænket mere og mere. I Chemien fortrængtes Troen paa det Absolute, de Vises Steen, ligesaa i Medicinen (Universalmidlet); i Astronomien forsvandt Stjernetyderiet efterhaanden, hvilket atter var et Nederlag for de theologiske Forestillinger. Troen paa Guds Indgriben ved Pest, paa Cometer som

Guds Trusler, svækkes selv hos Folket, ligeledes Spøgelsetroen. Naturvidenskabens Virkninger i denne Henseende har især i dette Aarhundrede været overordenlig.

Endelig sluttede sig i Midten og Slutningen af det forrige Aarhundrede Frankrigs bedste Kræfter i Retning af særlig videnskabelig Indsigt ligesaa meget som i Retning af Vid og stilistisk Dygtighed sammen til et stort Stormløb mod Traditionens faste Borg. Alt, hvad der tidligere var udrettet i naturvidenskabelig og antitheologisk Retning sammenfattedes, førtes videre og udbredtes blandt Folket[1])

[1]) Man kalder sædvanlig dette Forbund „Encyclopædisternes“, efter den store, lexicalsk ordnede Oversigt over hele Videnskabens daværende Omraade, Encyclopædien, hvis Udgivelse paabegyndtes af Diderot og D'Alembert i Aaret 1750 og ialt udgjør 40 meget store Bind; herved søgte man tillige at udbrede Kritiken.

Selve disse Mænd havde tildeels gjort Epoche i deres egen Videnskab, saaledes især D'Alembert i Mechaniken og Mathematiken, hvori blandt Andre ogsaa Condorcet udmærkede sig. Dennes Skizze af Menneskeaandens Fremskridt er noget af det Fortrinligste, som denne Litteratur har at opvise.

Iblandt de udmærkede Mænd, som stode i nær Forbindelse med Encyclopædisterne, kan nævnes Lavoisier (1743—1794), der revolutionerede Chemien ved at fortrænge det mystiske Væsen Phlogiston, som man sagde gik bort ved Metallernes „Forkalkning“ og overhovedet ved Forbrændingen; han paaviste, at de almindelige Forbrændinger bestode i en Forening af det givne Stof og Luftens Ilt.

af denne udmærkede Hær, bestaaende af Mænd som D'Alembert, Diderot, Helvetius, Voltaire, La Mettrie, Condorcet, Lalande, Hollbach, tildeels ogsaa J. J. Rousseau. Navnlig er Hollbachs Værk système de la Nature (som Diderot ogsaa skal have Deel i og af hvilket Helvetius leverede et Udtog) et sandt Mesterværk i taalmodig, alsidig, knusende Kritik af Theologien og alle de mystiske Forestillinger, som den har ført ind i Videnskaben og i Livet. Her er Modsætningen mellem Materie og Kraft, Legeme og Aand, Gud og Verden saagodt som sporløst udryddet; kun en lille Rest af Uklarhed er tilbage under Form af „Naturen". efter hvis lovmæssige Nødvendighed Alt retter sig. Hvor overordentlig stor en Indflydelse den hele Retning havde saavel paa den videnskabelige som paa den populære Bevidsthed i hele Europa, kan man slutte deraf, at selv her betydelige

---

Rationalismen viste sig ved denne Leilighed som altid reactionær, idet nemlig de tydske Chemikere tøvede med at optage en Lære, der udbredte sig fra det fiendtlige Frankrig.

Vi ville endnu her bemærke, at hverken de her anførte eller de senere tydske Kritikere maa ansees for at være enige i Eet og Alt; her som overalt gives der Overgange, der føre fra den almindelige Bevidsthed til Tidens høieste Indsigt. Rousseau staaer saaledes temmelig fjernt fra de Øvrige; Voltaire skadede Kirken maaskee allermeest hos Folk i Almindelighed, medens han videnskabelig taget var langt tilbage (han var „Deist", troede paa det ubestemte høieste Væsen, l'être suprème, og heldede til Udødeligheds-troen). Système de la Nature er videst fremme.

Virkninger spredes (Malte Bruun, P. A. Heiberg, Horrebow m. Fl.), at selv Præster gik i sig selv og talte fornuftig om virkelige Begivenheder og Forhold, om Agerdyrkning og Qvægavl eller om Menneskenes Samliv og Sundhedspleie, istedetfor at præke.

En stærk rationalistisk Bevægelse (den naturlige Religion, Fornuftreligionen) iblandt Theologerne sluttede sig til den reent philosophiske, og om end i sig selv libet sammenhængende, bidrog den dog til at svække Troen hos Folkets Masse.

Kritikens og Revolutionens Sag var den samme, og den alminbelige Reaction (Robespierre, Napoleon, den hellige Alliance) lokkede ogsaa Theologerne frem af deres Musehuller; Guddommeligheden steg atter til en høi Cours. Den tydske Philosophi, hvis første Hovedmand (Kant) var temmelig afgjort revolutionær, gik med Fichte (i hans senere Periode), med Schelling og Romantikerne over til den yderste Reaction mod al sund Tænkning; ogsaa Hegel maa snarest regnes til Reactionen (dennes Forhold til Encyclopædien var velvilligt nok, men den scholastiske Interesses Overvægt viser sig f. Ex. meget klart i, at han foretrækker Robinets "de la Nature", et forholdsviis temmelig ubetydeligt, ordkløvende Arbeide, for Hollbachs klare Kritik). Hegels Philosophi indeholdt en iøinefaldende Uklarhed og Dobbelthed, der førte til en Spaltning i den meget talrige Skole; dennes venstre Afdeling skred gjennem en Kritik af hele Skolens Stand-

punct (Feuerbach[1]), Ruge[2]), Stirner[3]) og tillige af de kirkelige Grundskrifter, som den høire Afdeling vilde lempe Philosophien sammen med (denne Kritik førtes især af Strauß[4]), B. Bauer[5]) Baur) vidsere til en Erkjendelse, der staaer den encyclopædistiske Materialismes klareste Udtalelser overordenlig nær; den staaer tilbage for disse i Henseende til Erkjendelsen af Dualismens Intethed, men overgaaer den i Erkjendelse af Menneskebevidsthedens fri Selvbestemmelse, og i Henseende til social Indsigt.

Denne Retning er mere eller mindre optagen af den dannede Bevidsthed i næsten hele Tydskland; af en Utallighed af Forfattere er den repræsenteret i alle Retninger af Litteraturen; saaledes af Digterne Herwegh og Freiligrath.

Massen af Professor-(Gotha-)partiet hyldede denne Retning, men er under den politiske Reaction, til hvilken den sluttede sig, bleven trængt mere over mod den modsatte Side. — Paa Folket fik Kritiken ved Hjelp af fri

---

1) Wesen des Christenthums, 1ste Udg. 1840; Philosophie der Zukunft; en stor Mængde andre Skrifter, saavel ældre som yngre. En samlet Udgave af hans Værker er udkommen.

2) Virkede især ved Hallische Jahrbücher, Deutsche Jahrbücher. Hans samlede Værker ere udkomne.

3) Der Einzige und sein Eigenthum, 1845.

4) Das Leben Jesu, 1836. Die christliche Glaubenslehre. Begge oversatte paa Dansk.

5) Kritik der Evangelien. En Mængde historiske og politiske Skrifter.

Menigheder under rationalistiske og pantheistiske Ledere (Ronge, Wislicenus) en betydelig Indflydelse.

Til den reent philosophiske Kritik sluttede sig umiddelbart den politisk-sociale, Ruge, Frøbel[1]), Marx[2]), Engels[3]), Dronke[4]), C. Grün[5]), Lasaurie[6]).

I naturvidenskabelig Henseende havde Reil[7]), Physiologen, ført den franske Kritik temmelig ublandet over i vort Aarhundrede; men den nationaltydske Bevægelse og den schellingske Phrasemalstrøm rev ham med sig.

---

1) Die sociale Politik, en i mange Henseender fortjenstlig Fremstilling af den sociale Reforms politiske Udgangspuncter.

2) Tilligemed Ruge og Engels: Deutsch-Französische Jahrbücher, Paris 1842. Imod Proudhons **Philosophie de la Misère** skrev han en **Misère de la Philosophie.**

Med Engels udgav i 1848—49 den fortrinlige Neue rheinische Zeitung, senere i nogen Tid fortsat fra London.

3) Die Lage der arbeitenden Klassen Englands. 1845.

4) Berlin, en overordentlig interessant Skildring af en stor Stads Elende under vor nuværende Samfundstilstand. Desuden to Samlinger af vakkre og sande radicale Fortællinger, Aus dem Volk og Polizeigeschichten.

5) Die sozialen Bewegungen der Gegenwart.

6) F. Ex. Geschichte des Handels, i 5te Bind af „Neue Encyclopædie der Wissenschaften und Künste", 1848, hvilken overhovedet indeholder fortrinlige, aldeles radicale Afhandlinger.

7) Archiv für die Physiologie, i Slutningen af forrige og Begyndelsen af dette Aarhundrede; flere enkelte Skrifter i Retning af Physiologie og Pathologie.

Den schellingske Periode er nu vel overstaaet, og medens de ældre Naturforskere og Physiologer (Carus, Schubert, Joh. Müller, Wagner) for en stor Deel endnu ere noget hildede i Schellings Mystik og en Deel andre (Humboldt, Liebig) ialtfald forholde sig troende til den dualistiske Lære (Aand—Materie, Sjæl—Legeme), saa er i den nyeste Tid Kritiken atter bleven sat i Bevægelse, og den yngre videnskabelige Slægt tilhører for Størstedelen denne Retning; som betydelige Størrelser kunne anføres J. Jacoby[1]), Spieß[2]) (der endnu holder paa Troen, medens han iøvrigt er reen Materialist!) C. Vogt[3]), Du Bois Reymond[4]).

Ogsaa hos os vakte den nyere kritiske Bevægelse ikke ringe Interesse hos den studerende Ungdom. Litteraturen er dog kun ringe; Dr. F. Beck („Begrebet Mythus" og en Mængde spredte Afhandlinger) og Mag. H. Brøchner („om Barnedaaben") ere de eneste under Navn optraadte Forfattere; en Deel Artikler i „Kjøbenhavnsposten", i „Fædrelandets" Søndagsblad (man tænke sig dette fromme Blad næsten atheistisk!), Journal for Litteratur og Kritik

¹) En Afhandling „über Nervenphysik" i „Königsberger Taschenbuch für 1846", udgiven af Walcsrode.

²) Physiologie des Nervensystems, 1844. Das System von Helmonts, 1840.

³) Physiologische Briefe, 1846. Zoologische Briefe, 1851, Betrachtungen über Thierstaaten, 1851.

⁴) Über thierische Electricität, 1—2, 1847—48, hvoraf især Fortalen er af almindelig Interesse.

og Litterært Maanedsskrift, og nogle Piecer (f. Ex. „Striden mellem Ørsted og Mynster") høre endvidere herhen.

Ligesom det to store Gange har været Tilfældet i Tydskland i dette Aarhundrede, saaledes have ogsaa her de forvirrede nationale Stridigheder medført en stærk Reaction, først, fordi man behøvede en aparte dansk Gud til at bedaare Folkemassen med, „en Gud, som over Danmark raader", dernæst ogsaa, fordi den fri Bevægelse var udgaaet fra Tydskland og saaledes maatte være enhver brav Dannemand forhadt; adskillige Kritikere synes ved saadanne Bevægelser at være drevne tilbage fra den kritiske Kampplads. — Man kan iøvrigt ogsaa nyde det morsomme Skuespil af Folk, som i philosophisk Henseende have tilhørt den schellingske Skole, paa hvilken mere end paa nogen anden de meget yndede Begreber „tydsk Svulst", „tydsk Praleri" o. s. v. kunne anvendes, medens de nu selv forkaste alt Tydsk under lignende Begrebers Anvendelse.

I reent naturvidenskabelig Retning har vort betydeligste Navn, H. C. Ørsted (om hvis System en anden Gang Mere), temmelig afgjort stillet sig paa Dualismens Side om han end i sit Inderste vistnok var en afgjort Fjende af Theologien og tildeels har skadet denne. I Professor Bendz[1]) have vi derimod en udmærket Repræsentant for den klare Materialisme eller rettere Eenhedslære, kun belemret med meget faa mystiske Rester (de objective Kræfter i Materien).

---

[1]) Almindelig Anatomi, 1846.

I Frankrig selv forplantedes Kritiken i reent naturvidenskabelig Retning ind i vort Aarhundrede ved forskjellige betydelige Mænd, navnlig ved Lægen Broussais[1]), der var af en overordenlig Indflydelse paa sin videnskabelige Samtid, men uheldigviis i Lægevidenskaben hyldede en uklar, mystisk Theori („Irritationen" som al Sygdoms Kilde), ligesom han mod Slutningen af sin Løbebane lod sig bedaare af Phrenologien, som han dog sammenknyttede med sine materialistiske Anskuelser; hans Kritiks Indflydelse er nu næsten ukjendelig.

Iøvrigt efterlod Kritiken i den almindelige dannede Bevidsthed ikke saa ringe Spor; dog var det især de mere ubestemte, uklare Afdelinger af Kritikerhæren (Voltaire, Rousseau) som saaledes bevarede deres Indflydelse.

I Litteraturen viste sig i det Hele taget en temmelig stærk Reaction. De ældre socialistiske Høvdinger St. Simon og Fourier, der i det Hele taget ikke vare meget consequente Tænkere, vare saaledes afgjort religiøse, og deres Disciple ere det for største Delen endnu (P. Leroux, Considerant, Toussenel; ligeledes den noget fjærnere staaende, i alle andre Henseende saare brave Pecqueur). En egen katholsk Republikanisme fik ved Lamennais en ikke ringe Indflydelse paa Folkebevidstheden. L. Blanc og Buchez ere ligeledes næsten katholske, Cabet i en mere ubestemt Form religiøs (Deist). Kun Dezamy og

[1]) F. Ex. De l'irritation et de la folie, 1819. Cours de phrénologie, 1836.

flere Communister hylde væsenlig den gamle Materialisme paa det sociale Omraade.

Den tydske Kritik har Proudhon næsten aldeles optaget, dog at, forunderligt nok, den hegelske Scholastik (Trilogismen) er ham en algyldig og evig Methode; denne forvirrer hans Fremstilling overordenlig meget og har skadet hans Popularitet i Frankrig uberegnelig (see f. Ex. Striden mellem ham og den extra populære Bastiat).

Men om end de fleste franske Revolutionære ere mere eller mindre religiøse, saa er dog Bestræbelsen for Oplysning, Frihed, social Organisation saa aldeles fremherskende, at det særlig Religiøse ikke har stor Indflydelse. Kirken ere de næsten Alle fjendtlige imod. Det er det sædelige, det socialistiske Element i Christendommen, som har bragt dem til at oversee, at der i denne findes et ganske andet Element, som staaer i absolut Modsætning dertil, nemlig det dogmatiske, og at overhovedet Christendommen er en broget Blanding af de meest forskjellige, usammenhængende Sætninger.

I de sidste tydske revolutionære Bevægelser var Fjendtligheden mod Overtroen langt mere fremtrædende; de fleste af de som philosophiske og sociale Kritikere anførte Mænd (Ruge, Frøbel, Marx, Engels, C. Vogt, Herwegh, Freiligrath) ere landflygtige.

I England har Socialisten R. Owen (ligesom tidligere Bentham) temmelig nøie sluttet sig til Encyclopædismen og tilligemed sit Parti indlagt sig store Fortjenester ved at besørge Værker, henhørende til denne og

til den tydske Kritik, oversatte og udbredte (Strauß, Feuerbach, système de la Nature[1]).

Saaledes faae Sagerne mere og mere den simple og naturlige Stilling, at Theologien med Jesuiterne i Spidsen, Kongemagten og Aristokratiet komme til at staae overfor den fri Videnskab, den sociale Kritik og de arbeidende Klasser. Og om end Kampens Udfald vakler, om end hiint første Parti kan vinde mange Smaaseire, saa skriber dog Oplysningen stadig fremad; for at holde sig mod Angrebene, maa Jesuitismen selv optage Bestanddele af den fjendtlige Videnskab i sig, hvilke ville ende med at fortrænge deres Traditioner; i et længere Tidsrum kan Udfaldet ikke blive tvivlsomt.

Uagtet Jesuitismen lige til det Sidste har benyttet alle de Fif, al den skjændige Undertrykkelse, Censur, Straffe for enhver fri Yttring, religiøse Forfølgelser, Forlokkelser af alle Arter, saa er dog Troens Sag snart aldeles tabt. Naar Revolutionen atter har seiret, indført Pressens Frihed, Folkeoplysning, Arbeidets Frigjørelse, saa er det ude med den. Hvorlænge Sligt varer, kan man jo rigtignok ikke med Sikkerhed vide; Menneskenes Masse er bedrøvelig

---

[1]) Det kan være værdt at lægge Mærke til, hvorledes de forskjellige revolutionære Retninger først udvikles hver for sig, og dernæst forene sig til en større og mægtigere Stræben. Saaledes var Materialisten Hobbes en ivrig Absolutist, medens den Tids engelske Republikanere vare yderst hellige; nu derimod er man sikrere i sin Sag, idet man lige bestemt angriber det Nedarvede i Bevidstheden og i Samfundet.

blind og feig; men Bankerotten synes dog ret nær. Jesuiterne ville neppe see den gyldne Tid oprinde paa Ny, som de endnu i de sidste Tider have sværmet for (i Bladet l'Univers), da man med Ild og Sværd skulde udrydde Vantroen. Vore Halvjesuiter ville neppe mere faae Lov til at tvangsdøbe Børn og straffe deres Forældre.

Hvorledes Naturvidenskaben hver Dag mere trænger ned i Folket og forjager alskens Overtro, med hvilken Iver der arbeides paa dens Udbredelse, fornemmelig hvor man er i Besiddelse af en Folkelitteratur, det er bekjendt nok. Der behøves kun et Forbund mellem dens Mænd med det bevidste Formaal, at knuse Theologiens Rester, saa vilde denne gode Gjerning ikke lade vente længe paa sig.

Hvad Philosophien angaaer, da viser dens aparte Rolle sig temmelig tydelig at være udspillet; hvo bryder sig om „Philosophi" i gammel Betydning?

Saalænge som den theologiske Dressur i Barndommen vedbliver, saalænge ville de svagere Hoveder og de, som mindre have Leilighed til at uddanne sig i Tænkning, bestandig beholde betydelige Rester af religiøs Bevidsthedsforvirring. Men om en stærk Tro paa Gud i en eller anden bestemt Form kan der ikke længer være Tale, idet al senere Livserfaring, al virkelig videnskabelig Erkjendelse, modarbeider enhver bestemt religiøs Forestilling.

Om der er een Gud eller flere (Treenigheden), om Gud er over Jorden eller ene og alene til i Naturen, som „Naturens Sjæl" o. desl., derom er man meget paa det

uklare. En vag Deisme, Antagelse af et ikke videre bestemmeligt høiere Væsen, der i sin Tid har givet Verdens Maskineri Stødet, og nu lader det gaae ved dets egen Kraft, uden umiddelbar Indgriben, troer jeg er den almindeligste populære Synsmaade; paa den ene Side kan man ikke længere ret vel tro paa nogen Indgriben i Verdens Gang eller paa særegne Aabenbaringer, paa den anden Side er Begrebet Gud altfor tydeligt en Personification til, at den rene Pantheisme, Læren om den upersonlige Verdensaand, skulde kunne blive populær. Hvad Udødelighed en og de særlig christelige Historier angaaer, da er Troen herpaa meget vaklende og svag; man kan høre Folk sige at „de vilde saa gjerne troe paa Christendommens Sandhed, men de kan ikke rigtig", endskjøndt de ere energisk dresserede og gaae i Kirke hver Søndag.

Af disse Grunde skulle vi ikke befatte os med de særlig christelige Sætninger, men kun i Korthed gjennemgaae de almindeligere religiøse Begreber.

Begrebet Gud, saaledes som det sædvanlig anvendes, er den forudsatte og personificerede Aarsag til Verdensbegivenhedernes hele Sammenhæng. Denne i Menneskehedens Barndom ved Stemninger og uklare Forestillinger opstaaede Forudsætning, som dernæst gjennem Slægternes Følge er bleven indprentet ethvert Menneske i den tidlige, aandelig umyndige Alder, kan ikke støttes ved nogensomhelst videnskabelig Slutning.

Hvor er dette menneskelignende Væsen, hvorledes seer det ud, ved hvilket Maskineri behersker det Naturens Be-

givenheder? Saadanne Spørgsmaal maa nødvendig møde Paastanden om Guds Tilværelse.

Gud er en Aand. Men selve dette Begreb, som betegnede noget fra alt Stof absolut Forskjelligt, er ligeledes kun opstaaet ved uvidenskabelige Bevægelser. Aanderne vare de luftige og dog menneskeagtige Væsner, som ved Videnskabens virkelige Sammenstilling og Erkjendelse af de Phænomener, som de skulle forklare, ere blevne overflødige. Alt, hvad der er til udenfor os, er Stof, Alt hvad der er til inden i os, i vort Legeme eller i vor Bevidsthed er ogsaa Stof, i visse bestemte Forbindelser, Former og Virksomheder.

Gud er Verdens Behersker og Bestyrer. Vi have aldeles ingen Anvendelse for et saadant Begreb, Videnskaben lader sig ikke nøie med den Forklaring. Hvilken Forbindelse mellem Gud og Verden er det, som man betegner saaledes?

Dette forklares aldrig; men uden slige nøiere Bestemmelser er Sætningen om Herredømmet indholdsløs.

Gud er uendelig. Men han skal jo dog være noget Andet end Naturen, denne danner altsaa Guds Grændse, Gud er altsaa endelig.

Gud er allestedsnærværende. Heri kan kun være indeholdt en Benægtelse af, at han er paa et enkelt, bestemt Sted; men Begrebet om en endelig Gjenstand, som ikke har et saadant Sted, indeholder en Modsigelse; der er altsaa ingen saadan Gjenstand til. Aldeles saaledes forholder det sig med Begrebet Evighed.

„Alt i Naturen foregaaer efter bestemte Love", altsaa udtrykker det at være lovmæssig ikke mere end det at være, altsaa er Lovbegrebet ophævet som Bestemmelse for selve Phænomenerne og kan kun have Betydning som indeholdende Paastanden om virkelige, i Forveien dicterede og opskrevne Love; med denne Forestilling bortfalder altsaa ogsaa det objective Lovbegreb (om „Lovene" Mere paa andet Sted).

Vi opfatte Naturbegivenhederne, vi sammenstille dem under fælles Navne, vi opløse dem i deres enkelte Bestanddele, beskrive dem, udfinde almindelige Sætninger, hvori disses Forbindelse og selve Begivenhedernes Forhold indeholdes, de saakaldte „Naturlove"; men til Begrebet om disse Loves Tilværelse udenfor os eller om en Styrer eller Hersker føres vi paa vort nuværende Standpunct aldrig ved Erfaring eller Tænkning. — Lovene ere af Menneskene dannede efter Erfaringen af Phænomenerne; om Phænomenernes Lydighed mod Lovene have vi aldeles ingen Anelse, vi komme aldrig ad retmæssig Vei til et saadant Begreb [1]).

---

[1]) Man siger: Naar jeg seer, at disse Naturbegivenheder bestandig have fulgt denne Lov, saa slutter jeg, at de maa følge den, at de følge den ifølge en bydende Nødvendighed. Heri have vi først den forvirrende billedlige Talemaade: Begivenhederne følge Loven, eller adlyde Loven. Det er en reen Anthropomorphisme; i Virkeligheden stemme Forholdene ved de enkelte Begivenheder med Loven, videre kommer man ikke. — Forsaavidt som dernæst dette

Lovene kunne gjerne kaldes „objectiv gyldige", ɔ: stemmende med Begivenhederne; indtil en vis Grad ere de det; men objectiv tilværende, foreskrevne Naturen, kunne de kun kaldes ved en Anthropomorphisme.

Alle Guds sædvanlige Tillægsord, algod, alviis osv., ere Superlativer af reent menneskelige Bestemmelser, som anvendte paa en „uendelig Aand" aldeles tabe deres oprindelige Betydning. Det er hverken mere eller mindre urimeligt at tale om Guds Godhed end om et saadant Væsens Arme og Been. Alle de „aandelige" Virksomheder vare i tidligere Tider noget aldeles dunkelt, og man vidste slet ikke at paavise noget legemligt Organ for dem; og saaledes kan man endog tillægge en ikke nøiere bestemt, upersonlig Gud Tænkning (Pantheismen). Men nu veed man, at Hjærnen er det Organ, hvori de saakaldte aandelige Virksomheder foregaae; saalænge man ikke har paaviist en Naturhjærne eller en guddommelig Hjærne, saalænge er altsaa Talen om Naturtanker eller Guddomstanker meningsløs.

For at styrke Troen ved Hjælp af logisk Erkjendelse har man opstillet Beviser for Guds Væren og Virken, hvilke ere ret slaaende.

„maa" skal være en berettiget Sammenfatning af Præmisserne, saa maa det kun betegne, at vi antage Begivenhederne for altid følgende denne Lov; men der indsniger sig nu fra Ens mystiske, personificerende Bevidsthedsbaggrund en Biforestilling om den ydre Magt som tvinger Tingene.

„Det alfuldkomne Væsen maa besidde alle Fuldkommenheder; det at være til er en Fuldkommenhed; følgelig maa det alfuldkomne Væsen være til", naturligviis under Forudsætning af, at der existerer et alfuldkomment Væsen, ellers ikke.

„Hvad de viseste og bedste Mennesker overalt og til alle Tider have antaget, det maa være sandt; nu have de viseste og bedste Mennesker overalt og til alle Tider antaget Tilværelsen af en Guddom; altsaa maa der være en Gud til". For det Første er Enigheden mellem de viseste og bedste Mennesker ikke saa overdreven stor; Oxen Apis paa den ene Side og Spinozas Substans paa den anden Side skulde de Christne dog virkelig have ondt ved at anvende som stærkt Beviis for det christne Gudsbegrebs Nødvendighed; jeg vil ikke engang henpege paa adskillige brave Atheister. Men dernæst ere de viseste og bedste Mænd til alle Tider hildede i saadanne urigtige Anskuelser af Forholdene, som efterfølgende Slægters mere eller mindre viseste og bedste Mænd berigtige; indtil Columbus bestod „Verden" af tre Dele, indtil Copernicus dreiede Solen sig om Jorden.

„Fra Værket slutte vi til Mesteren; Verdens hele Ordning bærer Præget af den høieste Viisdom", m. M., „altsaa er Skaberen alviis" m. M. I Begrebet Viisdom og hvad der pleier at føies dertil ligger allerede indeholdt i Paastanden om en viis Styrer; her er altsaa intet Beviis ført, men kun en Paastand udtalt. Bærer Verden i dens Heelthed Præg af Viisdom, saa er Alt viist, selv

de naragtigste menneskelige Indfald. Begrebet „viis", der har sin Betydning som betegnende en vis Tilsvaren mellem menneskelige Øiemed og Midler, en vis høi Grad af menneskelig Indsigt og Agtbarhed, er saaledes aldeles ophævet.

Som Beviis paa Christendommens Sandhed anføres dens store og hurtige Udbredelse. Men hvad skal man saa sige om Muhamedanismen, der er saa udbredt og blev det langt hurtigere og paa selve Christendommens Bekostning? Buddhismens Sandhed har nok en langt større Ælde og Soliditet for sig, end Christendommens.

Vi ere i det næstsidste Forsøg til et Beviis naaede til det fortræffelige Begreb om Verdens Skabelse. Verden er bleven skabt af Gud, som en Potte bliver forfærdiget af Pottemageren („ligesom intet Huus bygger sig selv" o. s. v., Balle), dog at han paa Grund af sin større Magt har skabt Verden af Intet.

At en Ting bliver til vil jo sige, at en vis Mængde af visse Stoffer undergaae en saa betydelig Forandring i Form, at derved et nyt Navn bliver anvendeligt. Formen forandres, men Stoffets Mængde, dets Vægt forbliver uforandret.

Ved Begrebet Verden er der nu netop bortseet fra alle Formbestemmelser og Tidsbestemmelser; det betegner jo den hele tilværende Masse af Stof, uden Hensyn til nogen enkelt af de uangivelig mange Former, som dette Stof uafbrudt er ifærd med at gjennemløbe. Begrebet

Vorden, Tilbliven, der kun gaaer paa Formen og Tiden, er derfor aldeles uanvendeligt paa Begrebet Verden.

Man kan tale om Intet af en vis Art; man udsiger derved en Benægtelse af Tilstædeværelsen af Noget af denne Art; men det absolute Intet, hvoraf Verden skal være fremkommen, er en aldeles urimelig Tanke. „Af Intet vorder Intet“ er desuden en god gammel Sætning, som endnu ikke er modbeviist.

Men hvorledes skal man da forklare sig, at Verden er bleven til, naar ikke Gud havde skabt den?

Hvorfor maa Verden mere have en Begyndelse end Gud selv? Er det en Forklaring af en Tildragelse at sige: Den er udført af et hemmelighedsfuldt Væsen, som er hævet over enhver videre Forklaring? At anvende et saadant Væsen til at „forklare“ Verdens Gang er ikke et Haar bedre end i det daglige Liv at forklare en Tings Bortkommen ved at sige, at Nissen har taget den.

Den virkelige Viden om Naturen er selv for de fleste saakaldte „dannede“ Mennesker noget Dunkelt og Ubekjendt, man kan ikke uden Videre henholde sig dertil. At meddele noget saa Udførligt deraf, som det vilde være fornødent for at gjøre det ret klart, er paa dette Sted ikke muligt eller hensigtsmæssigt. Imidlertid er det overordenlig vigtigt, at der paa ethvert Punct henvises til Videnskaben som det, der skal erstatte Mythologien, og her skal derfor gives et Overblik over, hvad Videnskaben for Øieblikket veed og aner om den store Udviklingsproces,

som man ofte, bibeholdende de theologiske Udtryk i en anden Betydning, kalder „Skabelsen".

Astronomien, Læren om de Love, hvori Himmellegemernes Bevægelser udtrykkes, og Geologien, Læren om Jordens Udviklingshistorie, nærmer sig, hver fra sit Udgangspunct, henimod Forklaringen af den Udvikling, som i uoverskuelige Rækker af Aar er foregaaet i vort Solsystem.

Astronomien er istand til at bestemme Afstanden mellem Solsystemets Kloder, Planeternes Omløbstid om Solen, Klodernes Størrelse og Masse og Forholdet mellem Størrelse og Masse, Tætheden, Vægtfylden.

I Henseende til denne sidste Egenskab ere Kloderne af meget forskjellig Beskaffenhed. Planeten Merkur har en Tæthed som Antimonmetal (der er mellem 5 og 6 Gange saa vægtfyldigt som Vand), medens Saturns Vægtfylde omtrent er liig Fyrretræets ($^{67}/_{100}$ af Vandets); herimellem findes en Mængde Overgange.

Kometerne ere endnu meget mindre tætte; selv gjennem deres Kjærner kan man see Stjerner.

Man antager, at disse forskjellige Tæthedsgrader ere Stadier i en Udvikling, som er nogenlunde eensartet for en stor Mængde Himmellegemer, og som fornemmelig bestaaer i en Fortættelse.

De to saakaldte „Kræfter", de to Bevægelsesretninger, hvori Klodernes Bevægelse omkring Solen lader sig opløse, hvoraf den kan betragtes som sammensat, ere den midtpunctsøgende, centripetale og den midtpunctflyende, centrifugale, Kraft.

Jorden drages hen mod Solen, som en Steen, der er kastet op i Luften, drages hen mod Jorden; den holdes fra at falde ind i Solen ved en engang modtaget Bevægelse, der i og for sig vilde føre den i lige Linie ud i Rummet, men i Forbindelse med Tiltrækningen frembringer den aflange Bane om Solen; hermed er overeensstemmende den krumme Bane, som en udskudt Kugle tilbagelægger, idet den ved den modtagne Fart stræber fremad i lige Linie, medens den af Jorden i hvert Dieblik drages nedad i lige Linie.

I det Kloderne dreie sig om deres egen Axe, svinger det fra Axen fjerneste Belte, Midtbeltet, Æqvatorialbeltet, stærkere end de indre Dele; derfor finder man selv ved Kloder af den Fasthed, som Jorden, en stærkere Fremtræden af dette Belte; her er atter en Kraft, som holder Delene sammen, og en anden, som stræber at løsrive de yderste Dele og føre dem i lige Linie ud i Rummet.

Bringer man en stor Oliekugle i en Vædske, i hvis Midte den kan svæve, og anbringer gjennem den en Axe, der bringes i omdreiende Bevægelse, saa træder først Midtbeltet stærkt frem, dernæst løsriver det sig og danner en flad Ring, endelig brister denne, og danner mindre Oliekugler, der bevæge sig om deres egen Axe og om den større Kugle.

Nu har netop Saturn en saadan flad Ring (eller egenlig to nærved hinanden liggende flade Ringe), og tillige 7 Drabanter; de øvrige Planeter have for en stor Deel Drabanter.

Ved Sammenstilling af disse og en Mængde andre understøttende Erfaringer er man kommen til den almindelige Gisning, der ialfald fra et vist umaadelig fjærnt Punct i Fortiden af de simple Grundkræfter forklarer Hovedtrækkene i hele Planetsystemets og de sammensatte Bevægelsers Udvikling (Laplaces Hypothese).

Solsystemet har paa et givet Punct udgjort en umaadelig stor Dampmasse, der befandt sig i en Omdreining om sin egen Axe. Gjennem Ringdannelsen udviklede sig, som ovenfor antydet, Planetdannelsen, og Planeternes Axe-dreining frembragte atter gjennem Ringdannelse en Planet-dannelse af anden Orden.

Vi gaae nu over til en Betragtning af Hovedpuncterne i Jordens Udviklingshistorie, saaledes som den ved Slutninger fra de Dannelser, som Jordskorpen frembyder, er fremstaaet, paa den anden Side nøie sluttende sig til Grund-hypothesen, understøttende den og understøttet af den.

Man maa naturligviis ikke medbringe den gamle, paa vort nuværende Standpunct latterlige Forestilling om alle de mange sextusinde Aar, i hvilke Jorden skal have staaet; thi hundredetusinder af Aar er man allerede istand til nogenlunde at følge, og de tidligste, ad Gisningens Vei antagne Trin af Udviklingen ligge umaadelig mange Gange længere tilbage.

Der foregik i det Indre af Jordens Dampmasse en Fortætning, hvorved det antog den draabeslydende Form, medens de yderste Lag, Atmosphæren, beholdt Luftform. Ved Sammentrækningen opstod i Overeensstemmelse med den

almindelige Naturlov, at der ved Dampes Fortætning udvikles Varme, en overordentlig høi Varmegrad, maaskee Hvidgløden. — De lettere Stoffer holdt sig efter Tyngdeloven paa Overfladen, medens de tungere udgjorde Kjærnen af Jordkloden; efterhaanden som Overfladen afkjøledes ved at afgive en Varmemængde til Verdensrummet, til Erstattelse af hvilken Solvarmen ikke var tilstrækkelig, størknede Overfladens Masser og dannede en Skorpe om de indre, flydende Stoffer. Da Overfladens Varmegrad var sunken under Vandets Fordampningspunct, affatte Atmosphærens Vanddampe sig paa Overfladen i draabeflydende Form (som naar et koldt Legeme „slaaer sig" i en varm og damprig Stue). Vandet bedækkede saaledes først hele Jordoverfladen; men efterhaanden hævede Landjorden sig, deels ved Tryk fra de indenfor Skorpen værende Masser, der endog ofte brød igjennem Skorpen (de store Jordomvæltninger), deels ogsaa derved, at Stofferne i Hav og Luft dannede faste Legemer, der affattes som Lag. Herved spillede da de levende Legemer, Organismerne en Hovedrolle, idet deres Levninger kom til at udgjøre Jordlag (f. Ex. Steenkulslag, Kalkdyrlag), der ere som Begravelsesspladser for de forskjellige Jordperioder, af hvilke man kan slutte sig til det Liv, som de indeholdt.

De ældste Organismer vare Søplanter og Sødyr, først langt senere optræde Landplanter og Landdyr; de ældste Former vare i det Hele taget mere simple, mindre udviklede, „lavere"; gjennem Periodernes Følge træffer man i det Hele taget bestandig mere sammensatte og udviklede

Former af Planter og Dyr i en vis Rækkefølge; sidst fremtræder Mennesket.

Man kan allerede paavise et inderligt Forhold imellem de ydre Forhold, hvorunder de forskjellige Organismer fremtraadte og selve disses eget Liv; her ere især at mærke Forskjellen 1) i den til Aandedrættet tjenende Lufts Sammensætning (den ved Plantelivets Udvikling tiltagende Iltmængde og aftagende Kulsyremængde), 2) i Jordskorpens og Havets Sammensætning og de Næringsmidler, som de ydede Organismen; 3) i Varmegraden (der i det Hele taget aftog); 4) i den forandrede Brug af Organerne, som de forskjellige Livsvilkaar medførte hos Dyrene.

Naar man nu tilmed her tager Hensyn til, 1) at Artsbegrebet er af aldeles foreløbig, orienterende Betydning, idet der gjennem Underarter, Varieteter, Undervarieteter, er en gradeviis Overgang fra Artsforskjellen til den blotte individuelle Forskjel — vi troe dog virkelig, at man nu maa have Lov til at opstille denne simple antimystiske Paastand, — og til 2) de overordenlige Forandringer af Artstyper, som er foregaaet med Huusdyr ved Forandring af Clima, Næringsmidler, Levemaade, saa er der vel neppe nogen Tvivl om, at under de uendelig vældigere Forandringer i Fortiden, under de uoverskuelige Rækker af Slægter, ere existerende Arter undergaaede saadanne Forandringer, at derved efterhaanden nye saakaldte Arter fremkom; saaledes at altsaa de efter hverandre fremkomne Typer for en stor Deel ere udviklede i en Række, den ene af den anden. Herimod strider aldeles ikke den Antagelse, at saadanne

Rækker paa mange Puncter ere blevne afbrudte ved de store Omvæltninger og en ny Rækkeudvikling begyndt fra et meget lavt Udgangspunct.

Paa Løsningen af disse Gaader har Theologiens Rester som sædvanlig haft en overordentlig skadelig Indflydelse. Man har glædet sig ved tomme Anthropromorphismer, saasom, at „Naturen er som en Kunstner, der udtrykker sin Idee (her Dyrlivets eller Plantelivets Idee) først i raa Udkast (de lavere Typer) men senere i fuldkomnere Udarbeidelser", hvorved den skarpe Betragtning af den virkelige Udvikling er fordunklet. Naar man paastod Urimeligheden af Artsbegrebernes Objectivitet og Absoluthed, saa er Planen, det af Gud eller „Naturen" bestemte Naturschema, bleven paaberaabt. Naar Indsigten i Forholdet mellem de enkelte Organer og den hele Typus viste sig at være udviklet saa vidt, at man efter en enkelt Knogle var istand til at udkaste et Billede af det ubekjendte Dyr, som den maatte have tilhørt (Cuvier), saa skulde dette strax anvendes til at forherlige Mystiken med dens objective og evige Love, medens det ene og alene viste, hvor solide de af Menneskene dannede subjective Love vare.

Angaaende Menneskets Oprindelse kan man bestemt paastaae, at denne Dyrform har udviklet sig af andre, „lavere", der ere fremkomne som Resultater af en Udviklingsrække. Denne Lære er ogsaa temmelig almindelig antagen, hos os f. Ex. af Ørsted, Sibbern, saavidt jeg kan skjønne, ogsaa af Eschricht, allesammen Mænd,

der iøvrigt afgjort høre til den ældre, mystiske Afdeling af Nutidens Videnskabsmænd.

Naar man fornemmelig har hentet Indvendinger mod denne Lære fra Menneskets absolut aandelige Modsætning til alle andre Skabninger, saa maa det derimod paastaaes, at der ligesaalidt her som paa noget Punct findes en saadan absolut Modsætning, som den sædvanlig opstillede; de høiere Dyrs „aandelige" Evner, ɔ: deres Nerve- og fornemmelig Hjernevirksomhed, har en høi Grad af Overeensstemmelse med Menneskets, det er en gammel Sandhed. Selv en Art sproglig Meddelelsesevne findes hos Dyrene. At man gjør Menneskeriget til et fjerde Naturrige kan ikke klare Sagen.

Som Exempel paa en hildet, theologisk Naturgranskning kan anføres de Række af Beviser, hvorved man søger at godtgjøre: 1) at alle Menneskeracer kun udgjøre een Art, og at man meget godt kan antage dem for udsprungne af eet Par, saaledes som Biblen paastaaer (Prichard); 2) at Mennekearten ikke kan være opstaaet af nogen anden Art formedelst dens absolute Forskjel fra alle andre, og formedelst Skabelseshistorien. Netop de samme Grunde, som anføres for at svække Betydningen af Racemodsætningen, kunne paa samme Maade anvendes til at svække Artsmodsætningen. Hvad det ene Par angaaer, da er nu de Fleste enige om, at der aldeles Intet lader sig anføre til Forsvar for dette gamle Sagn.

Ligesom man ved at see bort fra alle Skabelses- og Vidunderpaastande, der ikke kunne have nogen Gyldighed

for Videnskaben, nødvendigviis kommer til Antagelsen af Arternes Rækkeudvikling, saaledes kommer man endvidere til Antagelsen af Organismernes Opstaaen af det Uorganiske, paa en Maade, som man endnu ikke videre kan angive. Ogsaa heri ere de Fleste nu enige, saaledes hos os de tre nævnte Videnskabsmænd.

Der har været en Tid, da ingen Organismer kunne have bestaaet paa Jorden, det ansee Alle for vist; naar man nu ikke vil tage sin Tilflugt til Fabel, maa de altsaa være opstaaede af de Stoffer, som vare tilstede i Athmosphæren og paa Jordens Overflade.

Nu finde vi virkelig, at alle organiske Legemer bestaae af Stoffer, som forefindes i den omgivende Natur (først og fremmest Kulstof, Brint, Kvælstof, Ilt), og at disse Stoffer idelig fra denne optages i Organismerne og atter fra disse vende tilbage til Naturen (Stoffernes Kredsløb); af disse Stoffer lade sig endvidere allerede enkelte udenfor Organismerne bringes i de Forbindelser, hvori de findes i disse (f. Ex. Urinstof), og forsaavidt dette endnu ikke er lykkedes, er det sandsynligt, at det fremtidig vil lykkes. I ethvert Tilfælde ligger der i denne foreløbige Umulighed ingen Grund til at fastholde den absolute Modsætning imellem det Organiske og det Uorganiske; thi mangfoldige „uorganiske" Legemer, Mineralier, som forefindes dannede i Naturen, kunne endnu aldeles ikke eftergjøres ved menneskelig Kunst.

Hvad de mindste af de kun mikroskopisk iagttagelige organiske Formdele angaaer, som man hidtil har funnet

skjelne, da ere de saavel hos Planter som hos Dyr smaa Korn (Elementarkorn), der paa en Maade, som ikke endnu nøiere kan bestemmes, dannes i en organisk Vædske; af disse Korn opstaae Celler, mikroskopiske Blærer med et flydende Indhold, hvori ofte findes lignende Korn; og af disse Grunddele udvikle sig alle de saakaldte „Væv", hvoraf Legemerne bestaae, f. Ex. Traade og Hinder, og de deraf sammensatte Organer.

Udmærkede Naturforskere have opstillet den Anskuelse, at man i sin Tid vil naae til en bestemt Sætning af følgende Form: Naar disse bestemte organiske Stoffer i dette bestemte Forhold, i denne Form under omtrent denne bestemte Varmegrad, dette Lufttryk, disse Lysforhold o. s. v., bringes sammen, saa opstaaer en Celle (Schwann, Mulder).

Dette er foreløbig kun en Gisning, men vistnok en høist tilladelig, der er dannet i Medfør af den hele videnskabelige Fremadskriden.

Man har oftere antaget, at man havde opdaget en Celles Opstaaen af uformede organiske Stoffer (f. Ex. Gjærsvampen), uden at dog dette har bekræftet sig. Men ialtfald synes man dog at være rykket Problemet temmelig nær. Saaledes har man af Blodvalle og Fedt dannet Legemer, som bestaae af en Fedtkugle i en Ostestofskal.

I selve Virksomheden opdages ligeledes mere og mere Overeensstemmelse mellem de uorganiske og organiske Legemer. Saaledes foregaaer Saft- og Blodbevægelsen i deres almindelige Grundtræk efter samme Love, som

andre Vædskers Bevægelse i et System af elastiske Rør, der staaer i Forbindelse ved en arbeidende Trykpumpe (Hjertet); ved Ernæringen og Affsondringen er en Hovedsag Gjennemsivningen gjennem dyriske Hinder, der har megen Overeensstemmelse med andre, reent physiske Phænomener; ved Hjælp af et eiendommeligt, ved Fordøielsen virksomt Stof (Pepsin, der findes i Løbe) kan man i et almindeligt chemisk Kar eftergjøre de vigtigste Fordøielsesphænomener; Musklerne virke paa Knoglerne efter de almindelige Love for Vægtstangen; endelig har man paaviist en høi Grad af Overeensstemmelse mellem de electriske Strømmes og Nervevirksomhedens Egenskaber, ja med temmelig Sikkerhed paaviist, at der i Nerverne og i Musklerne, saalænge Livet vedvarer, foregaae electriske Strømninger. Da det peripheriske Nervesystem bestaaer af aldeles lignende Grunddele, som det centrale og i Virksomhed er uadskillelig forenet med dette, maa man haabe, ad denne Vei tidligere eller silldigere ogsaa at nærme sig til en videnskabelig Bestemmelse af disses Virksomhed, det saakaldte høiere aandelige Liv.

Saaledes udfyldes da efterhaanden, og det i temmelig hurtig Følge, det dybe Svælg, som for den populære Bevidsthed synes at adskille det Livløse fra det Levende. Ogsaa ad kritisk Vei kan man faae ud, at Begrebet „Livskraft“ hvori man har personificeret det organiske Livs Eiendommelighed, er uden al Nytte.

Modsætningen mellem Dyr og Planter er heller ikke nær saa absolut, som man pleier at forestille sig. De

Grundstoffer, hvoraf disse to Hovedafdelingers Enkeltheder bestaae, ere de samme, og de findes i aldeles lignende Forbindelser i dem begge. De mindste Formbestanddele ere for dem begge Korn og Celler opstaaede i en organisk Dannelsesvædske. — Medens unegtelig et Rosentræ og et Menneske ere betydelig forskjellige indbyrdes, saa er det ved de laveste Former overordentlig vanskeligt at drage Grændsen mellem de to Riger. Dyrarterne miste, aldeles gradviis nedad i Rækken, de høiere Sandser, det eiendommelige Kredsløb, deres fri Bevægelighed, de ligne endelig paa et lavt Trin i Form snarere de almindelige Planter end de almindelige Dyr, de danne saadanne Colonier, hvori hvert enkelt Medlem har opgivet en væsenlig Deel af sin Individualitet[1]) (Plantedyr), de formeres tildeels

[1]) Man har i den senere Tid undersøgt, hvorvidt de enkelte Planter kunne siges at udgjøre Individualiteter, og om ikke snarere hvert Blad maatte kaldes et Individ, hvorved altsaa en Plante blev analog med en Coloni af Plantedyr; det er især af Hensyn til Læren om Kjønstohedens gjennem hele Naturen gaaende Betydning, at man har opstillet denne sidste Anskuelse, idet Støvdrager og Støvvei, der ere at betragte som Bladudviklinger, vilde blive Individer for sig. Skjøndt lidet competent til at gaae ind paa den hele Detail, som ligger til Grund for denne Undersøgelse, troer jeg dog at turde yttre den Mening, at et saa abstract Begreb, som „Individualitet“, ikke med Fordeel kan overføres som videnskabelig Bestemmelse paa Naturgjenstande. Selv om Bladet opnaaer Titel af Individ, saa bliver det dog et ganske andet Individ, end et frit-

ved Deling, Knopdannelse, og paa lignende fra det høiere Dyrliv høist forskjellige Maader. De allerlaveste Planter

levende Dyr, og ganske anderledes knyttet til sine Medindivider og sin fælles Moderstamme, den fælles Hovedkanal for Ernæringen o. s. v.; de blive dog (som Aandedrættets fortrinligste Redskaber) meget analoge med Organer af et dyrisk Individ; og ligesaa bliver hele Colonien dog altid et ganske andet, individuelt, velafsluttet Hele, end ethvert af Individerne. Man kunde vistnok ogsaa gjerne gaae videre og sige, at hver Celle er et Individ; men jeg seer rigtignok ikke Fordelen ved dette Navn. — Noget lignende kunde anvendes paa de med mikroskopiske snyltende Hanner forsynede, forhen for hermaphroditiske ansete Hunner; Hannernes Individualitet er dog af en meget indskrænket Natur. Det synes mig, at en Rækkefølge i Henseende til fri Bevægelse, Begrændsning og Afsluttethed for alle Naturgjenstande er af større Fordeel, end en stærk Higen efter at faae Begrebet Idividualitet gjennemført overalt.

Dette Begreb har jo aabenbart for Naturvidenskaben en anden Betydning end for Philosophien og den populære Bevidsthed. Denne forekommer et levende Individ som noget saa aldeles Eiendommeligt, efter ganske egne Love Virkende, skarpt Afgrændset; for Videnskaben er selv det menneskelige Individ kun en foreløbig, efterhaanden skiftende og tilsidst aldeles forsvindende Form for en uafbrudt skiftende Masse af forskjellige Stoffer. „Individet" opstaaer af det ikke Individuelle, bestaaer kun ved en uafbrudt Skiftevirkning med Naturen, gaaer atter over i det mere elementært formede Stof.

Det viser sig paa mange Puncter, hvormeget Naturvidenskaben trænger til en fuldstændig Frigjørelse fra den

(de meest enkelte Svampe, Gjærsvamp) og de allerlaveste Dyr (Gregariner) udgjøre tilsyneladende ganske simple Celler, der ernære sig ved Indsugning gjennem Cellevæggene.

Herfra synes nu Springet ned til hine physisk dannede celleagtige Legemer ikke at være saa overordentligt stort.

Meget muligt er det, at der er langt frem endnu, inden man erkjender Overgangen fra det Uorganiske til det Organiske, at en Mængde Gjennemgangsled, underordnede Eenheder under Celler og Elementarkorn ere at gjennemløbe, inden man naaer Overgangsleddet; men at man er paa Veien til den, synes utvivlsomt.

Som Gisning synes det da uundgaaeligt at antage: *At paa visse Trin i Jordens Udvikling, under visse* gunstige ydre Forhold, ere de Grundstoffer, som findes i de organiske Legemer, traadte sammen til organiske Stoffer, der tilmed have antaget de for disse eiendommelige Elementarkorn- eller Celleformer; af forskjellige af disse er under de ydre Forholds Skiften udviklet de Hovedrækker af organiske Typer, hvilke vi betegne som Planter og Dyr.

At man i vor Jordperiode ikke har paaviist en lignende umiddelbar Dannelse af organiske Formdele udenfor de levende Legemer ("generatio æqvivoca", Selvdannelse), synes os ikke at kunne gjøre denne Gisning urimelig; thi Forskjellen mellem vor Jordperiode og de tidligste,

---

uklare philosophiske, udialectiske Begrebsdannelse, hvor Meget der endnu er at gjøre til en Reform af Videnskabens logiske Grundlag.

hvori organisk Liv fremtræder, er unegtelig ret klækkelig hvad Varme, Luftsammensætning o. s. v. angaaer.

I ethvert Tilfælde vil man vel indrømme, at der heri ligger endeel mere Sandhed end i Sætningerne om „den umiddelbare Udstrømning af den guddommelige Skaberkraft", eller i Paastanden om Menneskets Skabelse paa den sjette Dag. —

Religionens høieste Sandhed, den christelige Morals Grundpille, er Læren om det evige Liv, Udødelighedstroen, eller, som den ogsaa mere beskedent kalder sig, Udødelighedshaabet.

Sjælen er et luftigt Væsen, der flyver op til de høiere Regioner, til Himlen; oven over det blaa Telt nyder den salige Glæder[1]).

Paa Grund af den stedse klarere fremtrædende Lighed mellem den dyriske og den menneskelige Sjæl have adskillige (f. Ex. Burmeister, Bilder aus der Schöpfung, 1850) ogsaa tillagt Dyrets Sjæl Udødelighed. Men Dyreriget er ikke saa aldeles skarpt adskilt fra Planteriget, en vis Lighed finder dog unegtelig Sted, et dybt aandeligt Indhold findes dog ogsaa i Planten; altsaa maa dens Sjæl vel ligeledes være udødelig. Men har den simpleste Plante, den blotte Celle, en udødelig Sjæl, skulde da ikke ogsaa det cellelignende mechaniske Product, som ligner de simpleste Celler saa meget, f. Ex. de kunstige

[1]) Legemets Opstandelse troer neppe noget Menneske for Alvor paa.

Proteinolielegemer, have en Sjæl? Eller overhovedet, rører der sig ikke et dybt aandeligt Liv i den med Uret saakaldte døde Natur? Er Naturens skjulte Liv ikke et Spil af hemmelighedsfulde Kræfter og aandelige Væsner? Skulde ikke f. Ex. de enkelte Krystaller, der dog aabenbart kunne kaldes Individualiteter, ogsaa hver have sin udødelige Sjæl? Analogien taler afgjort derfor.

Den physiske Proces, hvorved Sjælen løsriver sig fra Legemet og svæver heden op til Himlen, er endnu ikke af nogen Theolog tilstrækkelig nøie beskreven eller videnskabelig bestemt.

De ældre Theologer stræbte med langt større Ærlighed og Ligefremhed efter at faae Klarhed i Sagerne, end de nyere, der endog tildeels med kjendeligen velberaadt Hu holde den hele Sammenhæng i den størst mulige Dunkelhed. Kommer Sjælen strax efter Døden enten til Helvede eller til Himmerig, eller ligge alle Sjæle og vente til den ene, store Dommedag? Ere nogle Sjæle definitivt bestemte til Fordømmelse eller skulle de alle til syvende og sidst ankomme til Himmerig? Hvad bestille Sjælene sammesteds? Hvad leve de af? Er der Excrementer til i Himmerig? Alle slige Spørgsmaal, der for den oprigtige Tro paa Sjælen og dens Udødelighed maa være af høieste Vigtighed og tidligere ere blevne Gjenstand for omhyggelige Undersøgelser, vover man nu at lade haant om[1]).

---

[1]) I hvilken Grad Theologerne ere i Vinden med Udødeligfablen, saaes bl. A. af den voldsomme Alarm, som Etats-

Saalænge man antager en aparte og udødelig Sjæl, saalænge vil Phantasien føle Trang til at udmale sig, hvorlunde da det Hele hænger sammen; Troen paa Sjælevandringen, hvorefter Sjælene spadsere fra det ene Dyr til det andet, Troen paa Sjælenes Forflyttelse til andre Kloder, Troen paa Sjælens Præexistens, dens Tilværelse allerede en Gang før denne Gang have af denne naturlige Grund endnu bestandig andægtige Tilhængere. —

Naar Legemet døer, foregaaer der en Standsning i de Virksomheder, som vi sammensatte under Navnet Liv; Blodomløbet og Nervevirksomheden standse og afløses af andre Bevægelser, mere lige dem i den døde Natur. Man kan beskrive Dødens Phænomener, man kan efterhaanden opstille Sætninger, der angive Dødens Aarsager og den hele Proces, hvilken ved Livet gjennem Sygdom gaaer over i Død; men nogen endelig afsluttende „Forklaring" af „hvorledes det gaaer til", „hvor Livet bliver af", kan man ikke give, og allermindst i et saadant enkelt Ord, som den barnagtige, uvidende Folkebevidsthed forlanger.

At et eget Væsen, „Sjælen" flyver bort fra Legemet, op til bedre Egne, er en aldeles intetsigende Fabel, som Intet „forklarer" undtagen for den, som har vænnet sig til med Tilfredshed at dvæle ved en saadan Forestilling.

---

raab Heibergs „Sjæl efter Døden" fremkaldte. Theologerne kappedes om at tillægge den en ganske eiendommelig aabenbaringsagtig, apokalyptisk Betydning; navnlig skrev Hs. Høiærværdighed Martensen en pompøs Artikel desangaaende i „Fædrelandet".

„Men hvor bliver dette rige aandelige Liv af, hvad bliver der af mit eget Jeg, af min Tilværelse som Menneske. Kunne mine Tanker, mine Følelser da virkelig tilintetgjøres ved en physisk Forraadnelsesproces?“

Hvad bliver der af et Træ, af al dets Livsfylde, naar det er forraadnet? Hvad bliver der af en Dampmaskine, naar den er sprængt? Tankerne forraadne ikke, ligesaalidet som Dampmaskinens Virksomhed kan siges at sprænges; men naar Hjærnen er død, saa er dens Livsvirksomhed ophørt, „Tankernes Rige“ tilintetgjort, ligesom Dampmaskinens Virksomhed, naar den er sprængt. For at faae en Forestilling om Sjælens Dødelighed behøver man blot at see hen til Virkningen af en bedøvende Gift eller et voldsomt Slag i Hovedet. Hjærnens Virksomhed standser, Bevidstheden er borte. Enten er nu denne Tilstand forbigaaende, Bevidstheden vender tilbage; eller Virkningen har været stærkere, Mennesket er død — saa bliver Bevidstheden ved at være standset, det „aandelige“ Liv er dødt, ligesom det „legemlige“.

„Det er idetmindste en lidet trøstende Tanke, at vi saaledes gaae til Grunde“. — Man trænger kun til Trøst, fordi man har modtaget Begreberne om Synd, Straf, Jordens Jammerdal o. s. v. Den Resignation, som anvendes til at bære Nederdrægtighedens og Dumhedens, urimelig og unaturlig Vedtægts Aag, den bør bortfalde og erstattes ved kraftig Virken for Reform i alle Retninger, istedetfor at vedligeholdes ved „det trøstende Haab“

om det bedre Liv hisset. At den klare materialistiske Anskuelse skulde nødvendig føre til Fortvivlelse, er en urimelig Forestilling; for den Indøvede er det vanskeligt og haardt, at skulle vænne sig af med den Færdighed i at haabe, som man har sat saa stor Priis paa, og dette kan vel medføre nogen Klynken; men for den, der har klaret sig Tilværelsens virkelige Forhold og fattet Beslutningen om at virke, er dette sjældent Tilfældet, om end et enkelt Tilbagefald kan indtræffe; langt mindre vil det være det hos Mennesker i en lykkeligere Alder, naar Theologien er knuust og Videnskaben traadt i dens Sted.

„Men hvorledes skal Livets Orden og Sædelighed kunne bevares under en fuldstændig Fornegtelse af Troen? Vil ikke Øieblikkets Nydelse fortrænge enhver fornuftig Tanke om Fremtiden, vil man ikke søle sig i Lasten og synke ned til det blot dyriske Trin? Vil den ene ikke plyndre fra den Anden, naar enhver Tanke om Gjengjæld er forsvunden? Vil man ikke kappes om at tage Livet af sig for at gjøre en Ende paa alle Sorger og Lidelser?"

For Øieblikket ere næsten altid de meest nydelsessyge, slappede Individer tillige meget troende. Udsvævelser og christelig Andægtighed staae i meget nøie indre Forbindelse, som vi maaskee andetsteds skulle see. En kraftig Arbeiden for det nærværende Livs Forskjønnelse staaer i skarp Modsætning til Hiinsidighedsslæberiet.

At de nuværende Formuesforhold, de Dovnes Herredømme over de Flittige, Monarchiet, overhovedet det ene

Menneskes Hersken over det andet og Udsugelse af det andet ikke vil kunne holde sig, det er ganske klart; men naar hele dette Uvæsen er forbi, saa ere Menneskenes Interesser fuldstændig de samme, det ene Menneskes Lykke en Betingelse for det andet Menneske og saaledes Samfundets Orden sikkret.

Det er et almindeligt Sagn, at naar man ikke troede paa det „evige" Liv, saa maatte man være tilbøielig til Selvmord. At et ordinært, forvirret Menneske kan tage Anledning af Bevægelsen ud af Overtroen, saavel som af saameget Andet, til at dræbe sig selv, er ganske rimeligt. Men i Virkeligheden træffer man meget almindelig netop, at Udødelighedstroen er en medvirkende Aarsag til Selvmord (see f. Ex. Kaysers populære Afhandling om Selvmord, Brevene). Det er jo ogsaa saa rimeligt, at man bortkaster dette usle Liv for at vinde det vidunderlig skjønne paa den anden Side Graven.

Endnu sikkrere er det, at den religiøse Begrebsforvirring medfører Tilbøielighed til en egen Art af almindelig Sindsforvirring (religiøst Vanvid), hvilket iøvrigt ikke ved denne Leilighed kan udvikles. —

Da Personificationen af Bevidsthedens Virksomhed under Navnet „Sjæl" foregik, da havde man ingen Forestilling om, hvor Bevidsthedslivet eller Nervelivet havde sit Sæde; det var spredt over det Hele, tilsyneladende ikke knyttet til enkelte Organer; det var da saa simpelt at antage et eget fiint Væsen indenfor Legemet. Man antog, som tidligere bemærket, ligefrem, at det var en

Luft, en Ild. Først langt senere er „Aanden“ bleven noget fra alt Materielt aldeles forskjelligt, det vil sige en endnu urimeligere Forestilling.

At Sjælen ikke er materiel, vil sige, at den er Ingenting; thi, som tidligere omtalt, kjende vi Intet, som ikke er Legemligt, vi savne ethvert Begreb om det Ulegemlige, kun ved en Feilslutning kan man naae dertil (det absolut Andet, det fine Væsen indeni o. s. v.). Og var nu ogsaa virkelig Aanden eller Sjælen et fra alt Legemligt saa absolut forskjelligt Væsen, hvorledes kunde det da staae i den inderlige Forbindelse med Materien, som unegtelig finder Sted?

Under den især siden Begyndelsen af dette Aarhundrede hurtige Tiltagen af Kundskaben om Forholdet mellem Hjærnen og Nervesystemet og de saakaldte aandelige Virksomheder opstod der nu en Strid mellem denne begyndende eracte Erkjendelse og Troen, hvis Resultat som sædvanlig blev udførlige, kjedsommelige Lempelsestheorier. Hjærnen er Bevidsthedens Sæde, det kan man ikke nægte, men den er ikke Bevidstheden selv; den er Sjælens Redskab, Sjælens Organ; Sjælen lever uafhængig af Hjærnen; Sjælen svæver ved Døden bort fra Legemet for at fortsætte Livet evindelig; videre kom man i Reglen ikke[1]).

---

[1]) Blandt de mangfoldige Procuratorkneb, som Folk af indgroet Bevidsthedsforvirring anvende for at bjerge Udødeligheden til Trods for den stigende Erkjendelse af Bevidsthedens legemlige Betingelser, kan mærkes Modsætningen

At Hjærnen er Bevidsthedens Organ kan siges i samme Betydning, som at Maven og Tarmkanalen er Fordøielsens Organ [1]); Bevidstheden er ligesaalidet Hjærnen som Fordøielsen er Maven og Tarmkanalen, de ere begge kun Abstractioner af Organernes Virken; man kunde derfor accurat ligesaagodt danne en Fordøielsesaand, en Urinaffsondringsaand, som en Hjærneaand, en Sjæl. Det er som sædvanlig vore Navne for Virksomheder („Sjælen") der gjøres til hemmelighedsfulde Væsner. Unegtelig er Bevidstheden noget ganske Eiendommeligt, forskjellig fra alt Andet; men ligesaa vist er Urinaffsondring noget aldeles Eiendommeligt og forskjelligt fra alt Andet; disse Virksomheder staae ikke desmindre i den inderligste Skiftevirkning og have betydelige Ligheder, det er ligesaa vist. Urinaffsondringen er væsenlig betinget ved Nervevirksom-

---

mellem en mere materieagtig, lavere, dødelig Afdeling af det indre Liv, „Sjælen", og det Høiere Udødelige, „Aanden". Af psychologiske Theorier gives der en Uendelighed, som hører til det meest Storartede i Retning af Forvirring og tomt Phrasevæsen. Efter de fleste endnu gjældende har hvert Menneske et halvt til et heelt Dusin Spøgelser eller Djævle i Livet; en Tilintetgjørelse af disse Phrasesystemer er en formelig Uddrivelse af Djævle.

C. Vogt (Physiologische Briefe) siger, at Tankerne forholde sig til Hjærnen som Galden til Leveren; dette er imidlertid noget uklart; thi „Tankerne" kan man jo aldrig vente at faae saaledes ud som en egen Masse. Snarest maatte man sammenstille Tankerne med de enkelte Smaabegivenheder i Galdeudsondringen.

hedens Indflydelse, og Bevidstheden kommer overordenlig hurtig i Forstyrrelse, naar Urinafsondringen afbrydes.

Man siger, at det er umuligt at forklare Sjælens Virksomheder af Hjærnens Bygning eller af hvad man endnu veed om dens Virksomhed. Hertil svares for det Første, at ingen definitiv Forklaring er mulig af nogetsomhelst Phænomen; og det er ligesaa umuligt at angive noget Nøiagtigt angaaende Blodkornenes Dannelse, angaaende Galdedannelsen og Udsondringen, kort sagt, angaaende de fleste chemiske Processer i Legemet; men Ingen tvivler dog om, at Leveren og de andre Organer i deres Skiftevirkning med Blodcirculation og Nervevirksomhed ere Redskaber for disse Virksomheder. Om Hjærnens Virksomhed veed man en heel Deel; men hvad veed man om Miltens? Hvor sikkre ere endnu Resultaterne angaaende Bugspytkirtlen?

Og i ethvert Tilfælde er det at „forklare" Noget ved at antage et ikke videre forklarligt Væsen, hvis Tillægsord allesammen ere blot negative, gaae ud paa at sige, at det ikke er legemligt, ikke synligt, ikke dødeligt, o. s. v. o. s. v., det er at tage sin Tilflugt til Koglerí og Trolddom, der i Videnskaben ikke mere kunne tages for gode Varer. Som vi have seet, er Videnskabens Historie i Henseende til de hemmelighedsfulde Væsner temmelig lærerig; næsten ved enhver ny Opdagelse, ved ethvert Menneskebevidsthedens Fremskridt er en eller anden Trold bleven forjaget, saaledes som oftere paapeget. Den ene christelige Gud med sine Drabanter fortrængte den uhyre

Masse hedenske Guder, Læren om Luftens Tryk fortrængte Naturens Afsky for det tomme Rum, „Archæus" en Fordøielsen og Ernæringen bestyrende, i Maven residerende Aand (efter Paracelsus og v. Helmont), er for længe siden død og begraven, Spøgelser troe dannede Mennesker ikke mere paa, Livskraften og Sjælen og de objective Kræfter og den sidste Levning af Guddomstroen synge paa det sidste Vers.

Hvor umuligt det er at drage Grændsen mellem det høiere, aandelige Liv og det legemlige, er let at indsee. Selv de allerhøieste aandelige Følelser, Andagt, Sorg, Samvittighedsnag, ere som bekjendt ledsagede af Forandringer i Ernæringen (Fordøielsesforstyrrelser ved Sorg og Skræk), i Afsondringen (Trang til Udtømmelser, Graad), i Blodomløbet (Hjertebanken, Tilstrømning af Blodet til Legemets Overflade ved Hidsighed, Begeistring; Tilbagestrømning derfra til Organerne ved Skræk; heraf den sammentrukne Hud, Gaasehud, ligesom ved ydre Kuldes Indvirkning), i de legemlige Fornemmelser (Trykken i Underlivet eller Maveegnen, den saakaldte Hjertekule; Kvalme, Hovedpine); disse Fornemmelser udgiøre den ene Hovedside af „Følelserne", medens Tanker, Forestillinger, Phantasibilleder udgjøre den anden.

Til en Fremstilling af vore nuværende Kundskaber om Forholdet mellem Nervesystemets Bygning og dets Livsvirksomhed udfordredes en nøiere Indgaaen paa de anatomiske og physiologiske Enkeltheder, end her er Leilighed til. I Prof. Eschrichts „Tolv Forelæsninger over

udvalgte Emner af Læren om Livet" vil man finde et Omrids af det Herhenhørende; man behøver blot at gjennemtænke og klare sig Utilstrækkeligheden af Begrebet om den fra Hjærnen og dens Virsomhed forskjellige „Sjæl" for i Prof. Eschrichts Fremstilling at finde en Række af tydelige Beviser for, at det, som man tidligere kaldte Sjæl, netop er Hjærnens Virksomhed.

Her ville vi derfor kun ganske kort minde om nogle Hovedpuncter.

Nervesystemet ernæres paa lignende Maade, som alle andre saakaldte Systemer i Legemet, ved Blodet; det er paa det inderligste forbundet med de andre Systemer, paavirker dem og paavirkes atter af dem.

Som Centraldele, som hver have sin Hovedvirksomhed men dog staae i den nøieste Skiftevirkning, betragtes Hjærnen, Rygmarven og den saakaldte sympathiske Nerve.

Fra denne sidste antager man, at de ubevidste Livsyttringer, fornemmelig Circulationens, Ernæringens og Affsondringens Organer have deres Nerver.

Fra Rygmarven udgaae Følelses- og Villiesnerverne til største Delen af Legemet; deres Rør kunne forfølges op i Hjærnen.

Umiddelbart fra Hjærnen udgaae Sandseevnerne og nogle Villies- og Følelsesnerver.

Opfattelsen af Sandseindtryk skeer i Hjærnen; naar en Følelsesnerve er overskaaren, saa ere de Hudpartier, som forsynes fra den, følesløse, det vil sige, Indtrykket paa disse Partier frembringer ingen Forandring i Hjærnen.

Paa samme Maade er Villiens Indvirkning paa Muskelpartier betinget ved Villiesnervens ubeskadigede Tilstand. Overskjæres en Villiesnerve, saa kunne de Muskelpartier, der forsynes af dens Grene, ikke vilkaarlig bevæges.

Overskjærer man paa et Dyr Rygmarven, saa ere alle nedenfor Snittet udspringende Nerver afskaarne fra Hjærnens Indvirkning, Følelsen i de derfra forsynede Hudpartier er borte, Musklerne kunne ikke vilkaarlig bevæges. Derimod kan en ydre Pirring af de lammede Dele ligesom før fremkalde Bevægelser, der synes at sigte til at fjærne det Pirrende, uden at dog Bevidstheden er medvirkende; dette er de saakaldte Reflexbevægelser. Disse finde Sted, selv om Hjærnen er aldeles borttagen, medens Sandsning og Bevidsthed da ere aldeles borte. I en saadan Tilstand kunne f. Ex. Duer leve i flere Maaneder.

Er Rygmarven tilintetgjort, saa ophøre Reflexbevægelserne at vise sig.

Indvirkningen paa enkelte Dele af Hjærnen frembringe ganske bestemte Følelses- og Bevægelsesphænomener; man er paa Veie til at udfinde, hvor i Hjærnen de forskjellige udgaaende og indadgaaende Nervetraade ende.

Hjærnens Masse bestaaer deels af disse Fortsættelser af Nervernes Grundrør, mangefold indviklede mellem hverandre, deels af andre eiendommelige Nerverør, der synes at udgaae fra Nervecellerne, hvilke udgjøre mørkere Lag, som deels omgive, deels ere indkilede i den hvide Nervemasse.

Disse eiendommelige Hjærnegrundrør ere fornemmelig fremherskende i den øverste og forreste Deel af Hjærnen, de saakaldte Hjærnehalvkugler, Hemisphærer. I disse har efter den almindelige Antagelse den høiere Bevidsthed, de sædvanlig saakaldte høiere aandelige Evner, deres Sæde. Dette bevises fornemmelig ved Jagttagelser paa Dyr, hvem man har tilføiet Beskadigelser paa disse Dele, eller hvor man har borttaget dem; de aandelige Evner ere i det første Tilfælde sløvede, i det sidste forsvundne. Saaledes er Tilfældet ogsaa med hjærneløse Misfostre, med Mennesker, der have lidt en Beskadigelse paa disse Hjærnedele.

Det er bekjendt nok, at anstrengt Tænkning let frembringer Hovedpine, ligesom omvendt Hovedpine i høi Grad generer de aandelige Virksomheder, Sandsning og Tænkning.

Rystelser af Hjærnen, Slag i Hovedet, indvirke stærkt paa Bevidstheden, frembringe let Bevidstløshed.

Sindstilstande frembringe, som før bemærket, reent legemlige Fornemmelser

Hos Mennesker med Hjærnesygdomme lider i Reglen Bevidstheden. Omvendt finder man meget ofte, hvor Bevidstheden har været forstyrret, haandgribelige Forandringer i Hjærnen; og, forsaavidt man ikke finder saadanne, maa man vel mindes, hvorlidet man endnu er istand til at opstille et Normale for de finere Structurforhold, for ikke at tale om de Virksomhedsforhold, som ikke for Sandserne umiddelbart fremtræde; man kan endnu mindre ved en blot umiddelbar Betragtning vente at opdage Forandringer i disse Forhold, end man derved kan opdage, om et Legeme

befinder sig i electrisk Tilstand (er ladet med Electricitet) eller ikke. Derimod er det ikke utænkeligt, at man i sin Tid ved egne Undersøgelsesmaader vil kunne paavise en Forskjel imellem den normale og den sygeligt virkende Hjærnes Egenskaber. At vente dette er nu mindre urimeligt, end det for 100 Aar siden vilde være bleven anseet for, om man havde paastaaet sig istand til at bringe et dødt Legeme eller et afskaaret Lem til at sprælle, som man kan det ved Hjælp af den electriske Strøm.

Fornemmelig ere fødte Idioters, Sindssløves Hjærner meget almindelig af en svagere Udvikling end sunde Menneskers.

Angaaende Forholdet mellem Hjærnens Masse paa den ene Side og den aandelige Dygtighed paa den anden, da ere disse Undersøgelser endnu ikke blevne gjennemførte efter en stor Maalestok; man har enkelte Tilfælde, hvor udmærkede Mænds Hjærner vare usædvanlig store og vægtige (Cuvier, Dupuytren), men ikke Noget, der kan ligne en Række. Men det er jo, uden Hensyn til, at alle slige Undersøgelser endnu ere i deres Barndom, klart nok, at man aldeles ikke er berettiget til at paastaae, at den aandelige Styrke skulde svare netop til den store Masse; Bygningens finere Eiendommeligheder, Livligheden i Henseende til en Virksomhed, der i Lighed med de electriske, ikke ved umiddelbar Iagttagelse kan udfindes.

I Dyrrækken finde vi et temmelig nøiagtigt Forhold imellem det aandelige Liv og de Evner, som vi af Dyrets Liv kjende, og Hjærnens Udvikling; hos de lavere Dyr er

denne svagere, hos de høiere stærkere, og fornemmelig ere Hemisphærerne, den høiere, klarere Bevidsthedѕ Sæde, stærkere udviklede. Endelig hos Aben og endnu mere hos Mennesket træffe vi Hjærnen stærkest udviklet i denne Henseende.

Naar man udhæver, at Abens og Menneskets Hjærne har en langt større og fuldstændigere Lighed, end deres aandelige Liv, da kan dette gjerne være sandt, uden at deri er indeholdt nogen Indvending imod den her opstillede Anskuelse. Thi først og fremmest have vi som sædvanlig de finere Forhold, de for Sandserne ikke umiddelbart fremtrædende Tilstande at holde os til. Dernæst er Hjærnens Liv ligesaa lidet som nogetsomhelst andet Organs ene afhængig af dens egne isolerede Tilstande, men tillige af de Organer, som tjene den, de Omgivelser, hvori Dyret lever, de Sandseindtryk og den Levemaade som tildeels derved betinges, den Trang, hvorved den aandelige Virksomhed anspores.

Herhen hører da Menneskets historiske Udvikling, som af vilde halvdyriske, af Luner og umiddelbar Drift ledede Væsner har ladet fremgaae civiliserede, tænkende, videnskabelig dannede, villiesfaste Mennesker. Ligeledes er Racemodsætningen af stor Vigtighed. Om man vil sige, at Menneskene udgjøre een eller at de udgjøre to, tre, fem Arter eller Underarter, eller constante Varieteter, det er temmelig ligegyldigt; den uendelige Forskjellighed kan ikke definitivt bestemmes ved saadanne Begreber. Men vist er det, at en Papua eller en Buskmand

(forvildet Hottentot), der lever næsten lig en Abe i Træerne, eller en Petscheræ (Ildlandsbeboer), hvis Sprog synes at være en Samling af faa, slet articulerede Lyd, er legemlig og aandelig et fra en videnskabelig dannet, veludstyret Europæer meget forskjelligt Væsen. —

Vi ville endnu kun bemærke, at netop de Skoler, som med megen Fanatisme holde paa Menneskets absolute Forskjellighed fra Dyret, de holde ligesaa ivrig paa saadanne Overleveringer i selve Menneskelivet, som holder Mennesket tilbage i den raa og halvdyriske Tilstand, de modstræbe den Udvikling, der hæver det stedse høiere op over den dyriske Umiddelbarhed. Stemningerne, de fire Forestillinger, det Religiøse er netop en Rest af den dyriske Uklarhed, hvoraf Mennesket er i Begreb med at hæve sig op. Det christelige, egenlig uopløselige Ægteskab er et Baand paa den fri Overeenskomst og Beslutning, en Overladelse af saa væsenlige Forholds Ordning til et enkelt Træf, som minder om den dyriske Vanemæssighed.

Den af Familiens Kaar afhængige, isolerede Opdragelse er et lignende Tilfældighedens Herredømme over det socialt Fornuftige, over den ægte menneskelige Retfærdighed, og saaledes en dyrisk Overlevering.

Stats- og Capitaltyranniet, det ene Menneskes Hersken over det andet, er en Rest af det dyriske Voldsherredømme, af hundsk Graadighed og hundsk Underdanighed, medens det ægte Menneskelige er den fri Selvbestemmelse og den broderlige Overeenskomst.

Nationalitetsbegeistringen og Patriotismen er en Rest af dyrisk Indskrænkethed, dyrisk Forkjærlighed for den enkelte Plet af Jord, medens Mennesket væsenlig er Verdensborger. —

Lader os til Slutningen kortelig sammenfatte Kritikens Resultater.

Naturen er ikke længer et hemmelighedsfuldt Spilleværk, et Maskineri, drevet af paa Loftet eller bag Coulisserne skjulte Maskinkarle, „Guder", „Kræfter", „Aander", men dens Phænomener fremkomme ved Skiftevirkningen mellem selve de Stoffer, som den indeholder, og kunne vel ikke endelig begribes, ↄ: sammenfattes i et enkelt afsluttende Udtryk, men fremadskridende udgrandskes og sammenfattes i stedse almindeligere og nøiagtigere Udtryk, Formler, Love.

Mennesket er ikke skabt paa en ganske anden Maade, end alle andre Naturgjenstande; det er Slutningsleddet i Naturens hidtilværende Udvikling, knyttet til de jordiske Livsbetingelser, saaledes, at med den jordiske Tilintetgjørelse er Menneskets særegne Liv fuldbragt, og Stofferne vende tilbage til andre Forretninger i det store Kredsløb. Mennesket har saaledes ikke at lyde visse bestemte, engang for alle foreskrevne Love, det er hverken bestemt til dette eller til hiint, men det uddrager af selve Livet de almindelige Regler, hvorefter det beslutter at rette sig, det bestemmer selv sit Livs Gang. Menneskets Villie er vel ikke fri i den Betydning, at den skulde virke uden Forbindelse med Tænkningen, med Sandsningen, der atter staaer i uafbrudt

Skiftevirkning med det omgivende Liv; men den er fri i den Betydning, at der ikke i nogetsomhelst jordisk eller overjordisk Protokol er optegnet, at paa denne eller hiin Maade skal Mennesket handle, enten han saa vil eller ikke.

Og det Allervigtigste af det Hele er, at dette hykleriske, dette afsindige Liv, hvori vi ere fastlænkede, det er ikke retmæssig Herre over os, men vi ere frie Mænd, der kunne ombanne det efter vor Trang og vor Tarv, saasnart vi ere stærke nok til at bryde Lænkerne.

Det er paa den reformerende Fremadskriden hele Eftertrykket falder, det er ved den, at vi skulle vise vor Styrke og søge vor Lykke.

Reformens Lidenskab svarer i vor Tid til Religionen; al Videnskab, al dygtig og ædel practisk Virksomhed understøtter den og staaer i dens Tjeneste.

Plan.

Naar man i vor Presse søger at bringe noget saa Nyt paa Bane, som en alvorlig Drøftelse af Bevidsthedens og Livets Grundlag, saa støder man først og fremmest paa en Vanskelighed, der let kan blive ødelæggende, nemlig den økonomiske. Publicums Masse interesserer sig kun for det Overfladiske, Haandgribelige; stor Afsætning kan derfor ikke ventes. Pressens Ordførere leve af Overfladiskheden og Eensidigheden, og skulle vel vogte sig for at begunstige en grundig og omfattende Drøftelse. Boghandlerne kunne næsten kun gaae efter Profithensyn og føle tildeels, at de selv meget nøie hænge sammen med den Raadenskab, som det gjælder at fjærne; man er saaledes væsenlig henviist til sine egne Bestræbelser og derved stillet meget uheldigt i Forhold til de almindelige litterære Profitforetagender.

Det bliver da nødvendigt at forsøge, efterhaanden at bringe en liden social Forlagshandel istand.

Det er dette, som jeg her efter ringe Evne forsøger, idet jeg foreløbig til Abonnementet paa mit Ugeskrift „Samfundets Reform" knytter Fordele ved Kjøb af de Reformskrifter, som jeg efterhaanden agter at udgive.

Enhver Abonnent paa „Samfundets Reform" (see Omslaget) faaer ethvert af Reformskrifterne for 6 Sk. Arket, medens den almindelige Priis bliver 8 Sk. Arket, ligesom enhver saadan nyder en lignende Rabat paa mine ældre Skrifter.

De Skrifter, som jeg nærmest er beredt paa at udgive, ere:

2) Folket og Pressen. En Fremstilling af den nuværende mangelfulde Skiftevirkning mellem begge, af den herskende litterære Gemeenhed, og af disse Forholds umiddelbart udførlige Reform som Led i den hele sociale Reform.

3) Kritiker af Naturvidenskabens Grundbegreber, f. Ex. af Modsætningerne „Kraft" og „Materie", „Aand" og „Legeme", og af Ørsteds Naturphilosophi, under Titlen: „Naturvidenskabelige Kritiker".

4) En Kritik af sprogvidenskabelige Systemer og Bestræbelser (Rask, N. M. Petersen, Madvig, Hammerich, Levin), med et kritisk Overblik over Bestræbelserne for et almeenmenneskeligt Sprog (Leibnitz, Condorcet, Rask, de videnskabelige Sprog, Gmelin, Socialister og Communister, Mnemoniken), under Titlen: „Sprogvidenskabelige Kritiker".

5) Nogle af Proudhons Skrifter om Folkebanken, oversatte og forsynede med Noter.

Det vil saaledes være dette Foretagendes Formaal, at føre Kritiken over paa stedse flere Gebeter og derved efter-

haanden at vinde de klarere Tænkere i alle Retninger for Reformens Sag.

Skulde det lykkes, at danne et fuldstændigt social-litterært Selskab, saa vil dertil kunne knyttes en encyclopædisk, populær-videnskabelig og underholdende Folkelitteratur, der med Held kunde erstatte Puncteerbøger, Gamle Maren, Sibyllæ Spaadom, Robertus v. Agerkaal, Bønner til hver Dag i Aaret, Olger Danske osv.

Den $^{21}/_{6}$ 52.

F. Dreier.